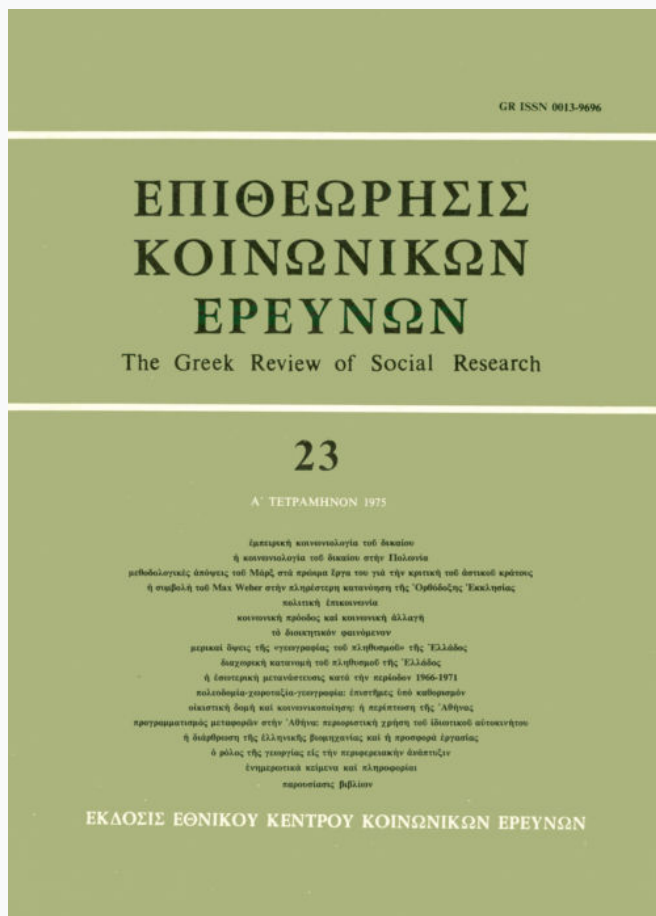

The Greek Review of Social Research

Vol 23 (1975)

23 A'

Πολιτική επικοινωνία

A.-I. Δ. Μεταξά

doi: [10.12681/grsr.478](https://doi.org/10.12681/grsr.478)

Copyright © 1975, A.-I. Δ. Μεταξά

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Μεταξά Α.-Ι. Δ. (1975). Πολιτική επικοινωνία. *The Greek Review of Social Research*, 23, 42–61.
<https://doi.org/10.12681/grsr.478>

πολιτική ἐπικοινωνία

του
Α. - Ι. Δ. Μεταξά

Chargé de cours της Πολιτικής 'Επιστήμης
εις τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Aix-en-Provence

Ι. εἰσαγωγικαὶ ἔννοιαι

1. Ὅρισμοί

Ὡς πολιτικὴ ἐπικοινωνία θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ὀρι-
σθῇ ἡ κοινωνικὴ διαδικασίᾳ, ἡ ὁποία περιλαμβάνει
ἓνα εἰδικὸν πληροφοριακὸν περιεχόμενον: τὸ πολιτι-
κὸν καὶ ἓνα σύνολον τεχνικῶν «ὑποστηρίξεων» (sup-
ports) μέσῳ τῶν ὁποίων ἡ πολιτικὴ πληροφορία κυ-
κλοφορεῖ καὶ μεταβιβάζεται. Ὁ ὀρισμὸς ὁμῶς αὐτός,
παρὰ τὴν ἀναλυτικὴν του ἀκρίβειαν, δὲν ἀφήνει νὰ
τονισθῇ, ὅσον θὰ ἔπρεπε, ἡ δυναμικὴ πλευρὰ τοῦ
φαινομένου. Μὲ τὴν πρόθεσιν νὰ ἐξάρωμεν τὸν ζων-
τανὸν χαρακτήρα τοῦ τελευταίου, ὀρίζομεν τὴν πο-
λιτικὴν ἐπικοινωνίαν ὡς τὴν πληροφοριακὴν διαδι-
κασίαν, ἡ ὁποία διατρέχει τὸ κοινωνικοπολιτικὸν
σύστημα καὶ σχετίζεται ἀμέσως ἢ ἐμμέσως μὲ τὴν
πολιτικὴν δύναμιν καὶ τὴν κοινωνικὴν διανομὴν
της.¹

Ἡ πολιτικὴ ἐπικοινωνία ἀπὸ οὐσιαστικῆς ἀπό-
ψεως, εἶναι μιὰ «συστημικὴ»² διαδικασίᾳ «σημαντι-
κῶν πολιτικῶν ἀνταλλαγῶν». Ὁ λόγος διὰ τὸν
ὁποῖον χρησιμοποιοῦμεν τὸν ὄρον «σημαντικαὶ ἀν-
ταλλαγῶν» εἶναι διὰ νὰ ὑπενθυμίσωμεν ὅτι ἡ πολιτικὴ
ἐπικοινωνία, ὅπως ἄλλωστε καὶ κάθε ἄλλη κοινωνικὴ
ἐπικοινωνία, δὲν συνίσταται εἰς τὴν μεταβίβασιν
ἀπλῶν ὑλικῶν γεγονότων (events), μὲ τὴν φυσικο-
τεχνικὴν ἔννοιαν τοῦ ὄρου, ἀλλὰ πληροφοριῶν. Ἡ
διαφορὰ μεταξὺ ὑλικῶν γεγονότων καὶ πληροφοριῶν,
ὅσον καὶ ἂν φαίνεται αὐτονόητος καὶ ἀπλοϊκὴ, δὲν
εἶναι πάντοτε ἐπαρκῶς συνειδητοποιημένη. Ἡ συνει-
δητοποίησις ὁμῶς αὕτη εἶναι ἀπαραίτητος διὰ τὴν
κατανόησιν ὀρισμένων ψυχολογικῶν μηχανισμῶν,
οἱ ὁποῖοι ἐμπλέκονται εἰς τὴν διαδικασίαν τῆς πολι-
τικῆς ἐπικοινωνίας καὶ συμβάλλουν εἰς τὴν διαμόρ-
φωσιν ὀρισμένης πολιτικῆς συμπεριφορᾶς. Ἡ δια-
φορὰ εἶναι δυνατόν νὰ συλληφθῇ μὲ τὴν βοήθειαν
τῆς τηλεοπτικῆς θόδνης ἐπὶ τῆς ὁποίας ἔχομεν
ἓνα ὀρισμένον ἀριθμὸν φωτεινῶν σημείων, τὰ ὁποῖα
ἀποκαλοῦμεν ὑλικά ἢ ἠλεκτρονικά «γεγονότα». Τὸ
κάθε ἓνα ἀπὸ αὐτά, ἂν τὸ λάβωμεν κεχωρισμένως,
δὲν ἔχει καμμίαν ἰδιαίτεραν σημασίαν. Ἡ ὁποιο-
δήποτε σημασία προβάλλει μόνον μέσῳ τῶν σχημά-
των τὰ ὁποῖα εἶναι δυνατόν νὰ δώσουν τὰ σημεία αὐτά.
Καὶ σχήματα ἡμποροῦμεν νὰ ἀποκτήσωμεν μόνον μὲ
τὴν φωτεινὴν διαφοροποίησιν τῶν σημείων. Αὕτη ἢ

1. Διὰ τὴν κοινωνικὴν διανομὴν τῆς δυνάμεως ὑπὸ τὴν ἐν-
νοιαν τῆς «distribution of power», βλ. S. L. Wasby: *Political
Science—The Discipline and Its Dimensions, An Introduction*
Scribners, 1970, σ. 81 καὶ H. D. Lasswell—A. Kaplan: *Power
and Society: A Framework for Political Inquiry*, New Haven,
1950, σ. 74-75.

2. Διὰ τὴν ἔννοιαν τῆς συστημικῆς ἀνάλυσεως, βλ. A.-J. D.
Métaxas: *Approche systémique et processus politique. Essai
d' une évaluation critique d' un certain usage de la méthode*,
Faculté de Droit d' Aix (F.B.M.) 1972, καὶ W. Buckley: *Sociol-
ogy and Modern Systems Theory*, Prentice-Hall, 1967.

διαφοροποιήσεις επιτρέπει να συνθέσωμεν ένα γράμμα, μίαν λέξιν, μίαν εικόνα. Αι συνθέσεις αὗται εἶναι σημασίαι-πληροφορίαι καὶ ἀπὸ αὐτὰς ἀποτελεῖται τὸ περιεχόμενον τῆς πολιτικῆς, ὅπως καὶ τῆς κοινωνικῆς ἐπικοινωνίας γενικώτερον. Ὅπως μὲ πολλὴν ἀκρίβειαν διετύπωσεν ὁ K. Deutsch, «Power engineering transfers information. It does not transfers events; it transfers a patterned relationship between events».¹ Ἀδτιῆ ἡ «*patterned relationship*»—μοντελοποιημένη σχέσις—πληροφορεῖ (in-forme), διότι μὲ τὴν ἐμφάνισίν τῆς δραστηριοποιεῖ ὄρισμένα «μνημικὰ ἴχνη», τὰ ὁποῖα τὴν περιλαμβάνον κατὰ ἕνα θεμελιακὸν τρόπον. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι δὲν ἠμποροῦμεν νὰ πληροφορηθῶμεν παρὰ μόνον εἰς τὸ μέτρον εἰς τὸ ὁποῖον ἡ προβαλλομένη εἰκὼν εὐρίσκει «προεκτυπωμένα» μνημικὰ ἴχνη. Δὲν ἠμποροῦμεν νὰ πληροφορηθῶμεν, τὸ γνωρίζομεν ὅλοι, πέραν ἀπὸ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον θεμελιακῶς κατέχομεν ἤδη. Ἡ πληροφορικὴ μας δυνατότης εἶναι ὀροθετημένη ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς ἰδίους. Τὸ ἀπερίοριστον εἶναι εἰς τὸν συνδυασμὸν τῶν γνωστῶν· ὄχι πέραν τῶν γνωστῶν. Ἀπὸ τὴν ἀποψιν αὐτὴν ἡ φαντασία δὲν ξεπερνᾷ τὰ γνωστὰ ἀλλὰ τὰ συνδυάζει καὶ μόνον ὑπὸ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν εἶναι ἀπερίοριστος.²

2. Τεχνικὴ ἐπικοινωνιακὴ δομὴ καὶ ἐπικοινωνιακὴ δομὴ πολιτικῆς γνώμης

Ἡ πολιτικὴ ἐπικοινωνία εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναφέρεται εἰς διάφορα *στοιχεῖα*: γνώσεις, ἀξίαι, στάσεις, συγκινήσεις, παρορμήσεις, διεγέρσεις, ἐμπειρίας, ἀξιολογήσεις, κτλ. Εἶναι δυνατὸν νὰ πραγματοποιηθῶνται εἰς διάφορα *ἐπίπεδα* μικροπολιτικά ἢ μακροπολιτικά.³ Ἄτομα, ὁμάδες, θεσμοί, ὀλόκληρα πολιτικὰ συστήματα ἀποτελοῦν ἑκτατικὰ μεγέθη τῆς πολιτικῆς ἐπικοινωνίας. Εἰς οἰανδήποτε ὁμας πολιτικὴν ἐπικοινωνίαν, παρὰ τὴν ποικιλίαν τοῦ ἐπικοινωνιακοῦ περιεχομένου τῶν μέσων καὶ τῶν ἐπιπέδων μεταδόσεως, καὶ ἀνεξαρτήτως τῶν προκαλουμένων ἀποτελεσμάτων, ἠμποροῦμεν νὰ διαπιστώσωμεν τὴν παρουσίαν δύο ἐπικοινωνιακῶν σταθερῶν: τῆς *τεχνικῆς ἐπικοινωνιακῆς δομῆς* καὶ τῆς *δομῆς πολιτικῆς γνώμης*.

Ἡ τεχνικὴ δομὴ καθὲ ἐπικοινωνίας περιλαμβάνει: α) τὴν *πηγὴν* τῆς πληροφορίας ἢ τοῦ μηνύματος, β) τὸ *μήνυμα*,

1. K. Deutsch: *The Nerves of Government: Models of Political Communication and Control*, The Free Press, 1963, σ. 146.

2. Ὁ Πίναξ τοῦ Bosch «Jardin des délices» καὶ κυρίως τὸ δεξιὸν τμήμα εἶναι ἀπὸ τὰ πλέον χαρακτηριστικὰ παραδείγματα διὰ τὴν συνειδητοποίησιν τῆς διαφορᾶς μεταξὺ «ἀναλυτικῆς γνώσεως» καὶ «συνθετικῆς φαντασίας».

3. Διὰ τὴν ἔννοιαν τῆς μικρο-μακροπολιτικῆς ἀναλύσεως, βλ. D. Everson-J. P. Paine: *An Introduction to Systematic Political Science*, Dorsey, 1973, σ. 34-35, 44, 50, 191, 225, 259.

γ) τὸν *διάνυον*, μέσφ τοῦ ὁποῖου τὸ μήνυμα διαβιβάζεται,

δ) τὸ *ἀκροατήριον* πρὸς τὸ ὁποῖον ἀπευθύνεται,

ε) τὴν *πληροφορικὴν ἀνατροφοδότησιν* (rétroaction informationnelle), διὰ τῆς ὁποίας αἱ θέσεις πηγῆς καὶ ἀκροατηρίου ἀντιστρέφονται ἀντιστοίχως, εἰς τρόπον ὅστε ἡ πληροφορικὴ ἀντίδρασις τοῦ ἀκροατηρίου νὰ συλλαμβάνεται ἀπὸ τὴν πηγὴν τὸ ἄρχικον μηνύματος.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον καὶ εἰς τὰ πλαίσια ἐνὸς πολιτικοῦ συστήματος, ἕνα πολιτικὸν κόμμα ἠμπορεῖ νὰ εἶναι ἡ ἀρχικὴ πηγὴ τῆς πληροφορίας, ὁ πολιτικὸς τοῦ προγραμματισμοῦ τὸ μήνυμα, ἡ τηλεόρασις ἕνας ἀπὸ τοὺς διαύλους μεταδόσεως καὶ ἡ ἐκλογικὴ τὸν δυνάμις τὸ ἀρχικὸν ἀκροατήριον. Ἡ ἀνατροφοδότησις εἶναι ἡ ἀντίδρασις τῆς ἐκλογικῆς τὸν δυνάμιως, ἡ ὁποία ἀναδιαιβιβάζεται μέχρι τῆς ἀρχικῆς πηγῆς, δηλαδὴ τὸ πολιτικὸν κόμμα, τὸ ὁποῖον μεταβάλλεται, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, εἰς ἀκροατήριον.

Ἀδτιῆ ἡ πλήρης ἀντιστροφή λειτουργιῶν, ἡ ὁποία πραγματοποιεῖται εἰς τὰ πλαίσια τῆς τεχνικῆς δομῆς τῆς πολιτικῆς ἐπικοινωνίας, μαρτυρεῖ ὅτι ὁποιαδήποτε δομικὴ διαφοροποιήσις (πηγὴ, μήνυμα, διάυλος, κτλ.) δὲν εἶναι οὔτε ἀποκλειστικὴ οὔτε μόνιμη. Πρόκειται διὰ μίαν ἐναλλασσόμενην διαφοροποίησιν θεσεων, ἡ ὁποία ὀφείλεται εἰς τὴν «*πολυλειτουργικότητα*»⁴ τῶν στοιχείων τῆς τεχνικῆς δομῆς. Καὶ αὐτὸ, διότι εἰς μίαν κατὰστασιν α ἕνα ἄτομον δύναται νὰ εἶναι ἡ πηγὴ τοῦ μηνύματος, ἐνὸς εἰς μίαν κατὰστασιν β τὸ αὐτὸ ἄτομον νὰ εἶναι συγχρόνως μήνυμα καὶ ἐπικοινωνιακὸς διάυλος. Καὶ εἶναι ἐνδιαφέρον, κάθε φοράν, νὰ διαπιστώσωμεν, νὰ περιγράψωμεν, νὰ ἐξηγήσωμεν καὶ νὰ μετροῦμεν τὸν βαθμὸν *ἐπικοινωνιακῆς ὑποκαταστάσεως*.

Ἡ δευτέρα συστατικὴ σταθερὰ τῆς πολιτικῆς ἐπικοινωνίας εἶναι ἡ δομὴ πολιτικῆς γνώμης. Κάθε σχηματικὸς πολιτικῆς γνώμης περιλαμβάνει τέσσαρα ἀναλυτικὰ στοιχεῖα: α) τὴν *κατεῦθυνσιν*, β) τὴν *ἐντασιν*, γ) τὸ *βάρος*, δ) τὴν *συνοχὴν*.

—Μὲ τὸν ὄρον *κατεῦθυνσις* ἐννοοῦμεν τὴν *τάσιν* τοῦ ἀτόμου νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν τοποθέτησιν α καὶ νὰ ἀπορρίπτῃ τὴν τοποθέτησιν β ἐν σχέσει μὲ ὄρισμένον πολιτικὸν πρόβλημα. Τὸ νὰ ὑποστηρίξῃ δηλαδὴ κανεὶς, ἐν σχέσει π.χ. μὲ ὄρισμένην συνταξιοδοτικὴν πολιτικὴν, τὴν λύσιν α καὶ ὄχι τὴν λύσιν β, καὶ μάλιστα νὰ εἶναι ἀντίθετος πρὸς τὴν τελευταίαν, ἐκδηλώνει ὄρισμένην κατεῦθυνσιν γνώμης.

—Μὲ τὸν ὄρον *ἐντασις* ἐννοοῦμεν τὸν βαθμὸν *προσηλώσεως*, τὸν ὁποῖον τὸ ἄτομον ἐκδηλώνει εἰς τὴν κατεῦθυνσιν τῆς γνώμης του. Εἶναι δηλαδὴ δυνατὸν δύο ἄτομα νὰ ἔχουν τὴν ἴδιαν κατεῦθυνσιν

4. Διὰ τὴν ἔννοιαν τῆς «πολυλειτουργικότητος», βλ. G. Almond-B. Lowell: *Comparative Politics: A Developmental Approach*, Little Brown, 1966, σ. 31-32.

γνώμης, ἐν σχέσει μὲ ὀρισμένον πολιτικὸν πρόβλημα, ἀλλὰ τὸ κάθε ἓνα νὰ τὴν ὑποστηρίξῃ εἰς διάφορον βαθμὸν καὶ μαχητικότητα.

—Μὲ τὸν ὄρον *βάρος* ἐννοοῦμεν τὴν *θέσιν-ιερὰρχησιν*, τὴν ὁποίαν τὸ ἄτομον ἐπιφυλάσσει εἰς τὴν πολιτικὴν του γνώμην, ἐν σχέσει πρὸς οἰοδήποτε ἄλλο εἶδος κοινωνικῆς γνώμης ἢ τοποθετήσεως. Ὑπάρχουν ἄνθρωποι οἱ ὅποιοι θεωροῦν τὴν «πολιτικὴν πράξιν» ὡς σπουδαίαν δραστηριότητα καὶ ὑποχρέωσιν, ἐνῶ ἄλλοι τὴν τοποθετοῦν μετὰ ἀπὸ ἄλλας σημαντικώτερας, δι' αὐτοὺς, ἀπασχολήσεις.

—Ὁ ὅρος *συνοχή*, τέλος, ἐκφράζει τὸ μέτρον εἰς τὸ ὅποιον εἶναι δυνατόν νὰ συμβιβάζωνται δύο ἢ περισσότεραι γνώμαι τὰς ὁποίας τὸ ἄτομον ἠμπορεῖ νὰ ἔχῃ ἐπὶ ἐνὸς ἢ περισσοτέρων πολιτικῶν προβλημάτων. ἠμπορεῖ δηλαδὴ ἡ γενικὴ κομματικὴ τοποθέτησις ἐνὸς ἀτόμου νὰ εἶναι διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν τοποθετήσιν του ἐπὶ ἐνὸς εἰδικῷ πολιτικῷ προβλήματος. Αὐτὸ δυνατόν νὰ δημιουργῇ προβλήματα ἰδεολογικῆς συνοχῆς καὶ συνεπειας.

Αὐτὰ τὰ τέσσαρα ἀναλυτικὰ στοιχεῖα ἔχουν τὸ κάθε ἓνα διαφορετικὴ σπουδαιότητα ἐν σχέσει πρὸς ὀρισμένον πρόβλημα πρακτικῆς πολιτικῆς. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, ἡ κατεϋθύνσις πολιτικῶν προβλημάτων, π.χ. τὴν μελέτην τοῦ κομματικοῦ προσανατολισμοῦ, ἢ ἐντασις τὸ πρόβλημα τῆς ἀντιστάσεως τοῦ ἀτόμου εἰς τὰς πολιτικὰς μεταβολάς, τὸ βῆρος τὴν ἔκτασιν τῆς πολιτικῆς συμμετοχῆς—μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς political participation—καὶ ἡ συνοχὴ τὸ πρόβλημα τῆς συγκρούσεως ρόλων (role conflict). Εἰς τὴν συνέχειαν θὰ ἔχωμεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀντιληφθῶμεν, κατὰ τρόπον περισσώτερον συγκεκριμένον, τὴν ἀξίαν τῶν ἐννοιολογικῶν αὐτῶν εργαλείων, ἢ ὁποία δὲν εἶναι μόνον θεωρητικὴ καὶ «ἠχηρὰ» ἀλλὰ καὶ πρακτικὴ.

II. κυριώτεροι διαῦλοι πολιτικῆς ἐπικοινωνίας

1. Πληροφοριακὴ ἐπιλογὴ καὶ πολιτικὸς ἔλεγχος

Ὑπάρχει γενικὴ συμφωνία ὅτι οἱ κυριώτεροι σύγχρονοι διαῦλοι πολιτικῆς ἐπικοινωνίας εἶναι ἡ τηλεόρασις, τὸ ραδιόφωνον καὶ αἱ μεγάλοι ἡμερησίου ἐφημερίδες. Δηλαδὴ ὅτι ἀποκαλοῦμεν μέσα μαζικῆς ἐπικοινωνίας. Μεταξὺ αὐτῶν τῶν τριῶν διαῦλων ἡ τηλεόρασις καὶ τὸ ραδιόφωνον διαδραματίζουν κύριον ρόλον, ἐνῶ αἱ ἐφημερίδες ὑφίστανται τὴν συνέπειαν τῆς γενικῆς ὑποχώρησός τοῦ γραπτοῦ ὡς ἐπικοινωνιακοῦ μέσου. Ὁ πολιτισμὸς τῶν ἡμερῶν μας εἶναι ὀλιγώτερον «culture livresque» καὶ περισσώτερον «culture auditive». Εἰς τὸν κατωτέρω στατιστικὸν πίνακα,¹ ὁ ὅποιος εἶναι ἰδιαίτερος ἀποκαλυπτικὸς εἰς ὅτι ἀφορᾷ εἰς τὴν Γαλλίαν, τὴν Ἰσπανίαν

Ἐπικοινωνιακοὶ διαῦλοι	Ἀκροατήριον %		
	Γαλλία	Ἰσπανία	Ἰράν
Ἐφημερίδες καὶ ἑβδομαδιαῖαι ἐκδόσεις	22	38	36
Τηλεόρασις καὶ ραδιόφωνον	59	37	57 (P)
Ἄλλαι πηγαι καὶ διαπροσωπικαὶ ἐπαφαί	7	22	5
Ἄνευ ἀπάντησέως	12	3	2
	100	100	100

καὶ τὸ Ἰράν, ἡ ὑπόθεσις διὰ τὸν κύριον ρόλον τὸν ὁποῖον διαδραματίζουν ἡ τηλεόρασις καὶ τὸ ραδιόφωνον ἐπιβεβαιώνεται εἰς μεγάλον βαθμόν. Ἡ συχνότης (P) εἶναι σημαντικῆς ἐνδεικτικῆς ἀξίας. Τὸ συμπέρασμα αὐτὸ, τὸ ὅποιον ἐξάγεται ἀπὸ ἓνα ἀντιπροσωπευτικὸν δείγμα μὲ ὑψηλὸν ὅμως στατιστικὴν συχνότητα, δὲν εἶναι ἀπόλυτον. Πολλὰς φορὰς πρέπει νὰ προσφεύγωμεν εἰς λεπτοτέρας διακρίσεις, αἱ ὁποῖαι «σχετικοποιοῦν» τὸ γενικὸν συμπέρασμα καὶ μεταβάλλουν τὴν πολιτολογικὴν ἔρευναν εἰς γόνιμον *πιθανολογικὴν* σκέψιν. Εἶναι δηλαδὴ ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέρον νὰ γνωρίζωμεν τὰς περιπτώσεις καθὼς καὶ τοὺς λόγους διὰ τοὺς ὁποίους ὁ γραπτὸς τύπος διαδραματίζει κάποτε—ἔστω καὶ κατ' ἐξαιρεσίαν—σημαντικότερον ρόλον ἀπὸ ἐκεῖνον τῆς τηλεόρασεως καὶ τοῦ ραδιοφώνου. Εἰς τὸν ἀνωτέρω ἐνδεικτικὸν πίνακα δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι εἰς τὴν Ἰσπανίαν, ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι διαβάζουν ἐφημερίδας καὶ ἑβδομαδιαίας ἐκδόσεις εἶναι περισσώτεροι ἀπὸ ἐκεῖνους οἱ ὅποιοι παρακολουθοῦν καὶ ἀποδίδουν σημασίαν εἰς τὴν τηλεόρασιν καὶ τὸ ραδιόφωνον. Καὶ ἂν ἀκόμη ἡ διαφορὰ «παρακολουθήσεως» μεταξὺ τῶν δύο ἐπικοινωνιακῶν διαῦλων φαίνεται μικρά, αὐτὸ δὲν ἀποκλείει τὴν ὑπόθεσιν ὅτι, ἐπειδὴ ὁ πολιτικὸς ἔλεγχος ἐπὶ τῆς τηλεόρασεως καὶ τοῦ ραδιοφώνου εἶναι ἐκεῖ ἐξαιρετικῶς ἀσθηρὸς, οἱ Ἰσπανοὶ προτιμοῦν ὀρισμένες ἐφημερίδας, αἱ ὁποῖαι κατορθώνουν νὰ «περάσουν» μὲ εὐφειεῖς κάποτε φραστικὰς διατυπώσεις, πληροφορίας ἢ γνώμας διὰ τὰς ὁποίας ἡ τηλεόρασις καὶ τὸ ραδιόφωνον δὲν θὰ ἦσαν ποτὲ διαθέσιμα. Ἡ ὑπόθεσις αὐτὴ ἐπιβεβαιώνεται ἐξ ἄλλου καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι εἰς τὰς ἄλλας χώρας ἡ τηλεόρασις καὶ τὸ ραδιόφωνον ἔχουν ἀκροατήρια τὰ ὁποῖα ὑπερβαίνουν τὸ 50% καὶ φθάνουν μέχρι 59% καὶ 57%, ἀντιστοίχως. Εἰς τὴν Ἰσπανίαν, ἀντιθέτως, ἡ προτιμῆσις εἶναι διὰ τὰ ἄλλα μέσα ἐπικοινωνίας (τύπος, ἑβδομαδιαῖαι ἐκδόσεις, προσωπικαὶ ἐπαφαί) καὶ φθάνει μέχρι τὸ 60%, ἐνῶ ἐκεῖνη διὰ τὴν τηλεόρασιν καὶ τὸ ραδιόφωνον δὲν ὑπερβαίνει τὸ 37%. Αὐτὴ ἡ πρώτη διαπίστωσις ὀδηγεῖ εἰς πιθανολογικὸν πολιτολογικὸν συμπέρασμα σχετικῶς μὲ τὸν ρόλον τὸν ὁποῖον ἡ φύσις τοῦ πολιτικοῦ καθεστῶτος ἠμπορεῖ νὰ διαδραματίσῃ εἰς τὴν διαδικασίαν τῆς πολιτικῆς ἐπικοινωνίας. Μολοντί μὲ

1. Βλ. Μ. Rush-P. Althoff: *An Introduction to Political Sociology*, Nelson's Univ., 1971, σ. 162.

τό θέμα αυτό θα ασχοληθώμεν εις τὰ ἐπόμενα, θὰ ἠμπορούσαμεν νὰ διατυπώσωμεν τὴν γενικώτεραν ἔνδεικτικὴν συνάρτησιν συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν, ὁ βαθμὸς τῆς πολιτικῆς ἐπιδράσεως καὶ ζητήσεως τοῦ γραπτοῦ τύπου εἶναι εὐθὺς ἀνάλογος πρὸς τὸν βαθμὸν τοῦ πολιτικοῦ ἐλέγχου, ὁ ὁποῖος ἀσκέεται ἐπὶ τῶν ὁπτικοακουστικῶν μέσων μαζικῆς ἐπικοινωνίας.

2. Πληροφοριακὴ ἐπιλογὴ καὶ κοινωνικὴ διαφοροποίησις

Ἡ ἄλληλη σηματικὴ διαφορὰ ἣ ὁποία πρέπει νὰ ἐπισημανθῆ εἶναι ὅτι, ἐνῶ ἡ τηλεόρασις καὶ τὸ ραδιόφωνον ἀπευθύνονται εἰς τὸ εὐρύτερον κοινόν, δηλαδὴ εἰς ἀκροατήριον τὸ ὁποῖον εἰς τὸ σύνολόν του διαθέτει μίαν ὄριακὴν πολιτιστικὴν ἐνότητα, κάθε ἡμερὴς ἀπευθύνεται εἰς ἀναγνώστας μὲ ὀλιγώτερον ἢ περισσότερον ἰδιαιτέραν ἰδεολογικὴν προτίμησιν. Δὲν θέλομεν ὅμως νὰ εἰπώμεν μὲ αὐτὸ ὅτι ἡ τηλεόρασις καὶ τὸ ραδιόφωνον δὲν μεταδίδουν προγράμματα τὰ ὁποῖα ἀπευθύνονται κάποτε καὶ εἰς συγκεκριμένα ἰδεολογικὰ ἀκροατήρια. Ἄπλως ἐπιθυμοῦμεν νὰ τονίσωμεν ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἡ τηλεόρασις ἢ τὸ ραδιόφωνον μεταδίδουν, προορίζεται, κατὰ κανόνα, δι' ὅλον τὸν κόσμον. Ἐξ ἄλλου, τὸ ποσοστὸν *προσανατολισμένης πολιτικῆς πληροφορίας*, τὸ ὁποῖον μεταδίδεται ἀπὸ τὴν τηλεόρασιν, εἶναι καταφανὲς κατώτερον ἐκεῖνου, τὸ ὁποῖον διοχετεύεται εἰς τὰς στήλας τῶν μεγάλων ἡμερησίων ἐφημερίδων. Αἱ τελευταῖαι ἔχουν ἀναγνώστας τῶν ὁποίων ἡ πολιτικὴ φιλοσοφία συμπίπτει, ὀλιγώτερον ἢ περισσότερον, μὲ τὴν ἰδεολογικὴν τοποθέτησιν τῆς ἐφημερίδος. Ἡ ὑπόθεσις αὐτὴ ἔχει ἐπιβεβαιωθῆ ἀπὸ πολλὰς ἐρεῦνας. Ἡ κατωτέρω στατιστικὴ εἶναι ἐπαρκὴς πληροφορικὴ διὰ τὸ τί συμβαίνει π.χ. εἰς τὴν Μεγάλῃν Βρετανίαν. Ὅσον εἶναι καταρτισθῆ ἐπὶ τῇ βάσει τριῶν μεταβλητῶν:

- (α) κοινωνικοοικονομικὴ κατηγορία,
  - (β) ἐκλογικὴ προτίμησις καὶ
  - (γ) ἐπιλογὴ ἐφημερίδος.
- Ἡ τελευταία μεταβλητὴ εἶναι ἐξηρητημένη, ἐνῶ αἱ δύο ἄλλαι θεωροῦνται ἀνεξάρτητοι.

Εἰς τὸν πίνακα¹ αὐτόν, τοῦ ὁποῖου ἡ διάταξις ἔχει ἀντιστραφῆ διὰ λόγους καθαρῶς μεθοδολογικοῦς, παρατηροῦμεν ὅτι ἡ ἐπιλογὴ ἐφημερίδος φαίνεται νὰ εἶναι συνάρτησις ὀρισμένων κοινωνικοοικονομικῶν καὶ κομματικῶν διαφοροποιήσεων τῶν ἀναγνωστῶν. Αὐτὸ ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἐπιλογὴ μᾶς ἐφημερίδος καὶ ὄχι ἄλλης ἠμπορεῖ νὰ ἰκανοποιῆ ὄχι μόνον ὀρισμένον ἀναγνωστικὸν ἐνδιαφέρον ἀλλὰ καὶ μίαν «*πολιτικὴν ἀναμονήν*» (political expectation) τοῦ ἀναγνώστου. Ἀντιθέτως, εἰς τὴν τηλεόρασιν, αὐτὸ τοῦ εἶδους ἡ ἐπιλογὴ εἶναι πολὺ ὀλιγώτερον δυνατὴ καθ' ὅσον ἡ μὴ ἐπιλογὴ ἐπιλογῆς εἶναι ἡ παρακολούθησις ἢ μὴ τοῦ προσφερομένου προγράμματος. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ πολιτικὸς προσανατολισμὸς τοῦ ἀτόμου ἢ ἡ κατηγορία εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει προσδιορίζουν κατὰ τρόπον μοιραῖον καὶ ἀποκλειστικόν τὴν ἐπιλογὴν τῆς ἐφημερίδος. Εἶναι δυνατόν ἡ ἐπιλογὴ αὐτὴ νὰ γίνεται μὲ κριτήριον τὸ τοπικόν ἢ ἄλλο εἰδικόν πολιτιστικόν ἐνδιαφέρον. Εἰς ὀρισμένας γαλλικὰς ἐπαρχίας, π.χ., αἱ πωλήσεις τῶν μεγάλων ἡμερησίων φύλλων εἶναι πολὺ περιορισμένοι ἐν σχέσει πρὸς ἐκείνας τοῦ ἡμερησίου τοπικοῦ τύπου. Πολιτικὰ πληροφορία «*ἐθνικὸν*» ἐνδιαφέροντος περιλαμβάνονται βεβαίως εἰς τὸν τελευταῖον, ἀλλὰ τὰ ἐπίκαιρα καὶ ἡ εἰδησιογραφία τοπικοῦ χαρακτῆρος εἶναι ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα προκαλοῦν τὸ μεγαλύτερον ἐνδιαφέρον. Ὁ πολιτολόγος, ὁ ὁποῖος εἰδικεύεται εἰς θέματα πολιτικῆς ἐπικοινωνίας, ὀφείλει συνεπῶς νὰ «*σκεφθῆ*» καὶ νὰ ἀναλύσῃ τὸ φαινόμενον, νὰ τὸ ἐπαληθεύσῃ στατιστικῶς καὶ συγκριτικῶς καὶ νὰ διατυπώσῃ, ἐνδεχομένως, ὀρισμένας συμπληρωματικὰς ὑποθέσεις διὰ τὸ εἶδος τῆς πολιτικῆς νοοτροπίας, ἡ ὁποία ἐπικρατεῖ. Ἀπὸ τὴν ἄποψιν αὐτὴν, αἱ ἐννοιολογικὰ κατηγορίαι τοῦ T. Parsons «*universalistic-particularistic*»² θὰ ἦσαν ἐνδεχομένως τυπολογικῶς χρήσιμοι. Παρατηρήθη δηλαδὴ ὅτι εἰς ὀρισμένας περιπτώσεις αἱ τοπικαὶ ὑποθέσεις, πολιτικαί, οικονομικαί, ἐπαγγελματικαί, κτλ., δημιουργοῦν πολὺ μεγαλύτερον ἐνδιαφέρον ἀπὸ τὰς «*ἐθνικάς*» πολιτικὰς ὑποθέσεις, καὶ τοῦτο, διότι αἱ πρῶται εἶναι περισσότερον *συγκεκριμένα* καὶ διανοητικῶς περισσότερον *προσιτὰ*. Ἡ τηλεόρασις, εἰς ὅλον σχεδὸν τὸν κόσμον, φαίνεται νὰ ἔχῃ ἀντιληφθῆ τὴν ψυχολογικὴν ἀξίαν τοῦ συγκεκριμένου καὶ τοῦ προσιτοῦ. Πολλὰ ἀπὸ τὰ προγράμματα, ποῦ ἐπέμπονται τοῦλάχιστον ἀπὸ τοπικοῦς σταθμούς, ἔχουν σκοπὸν νὰ προκαλέσουν τὸ ἐνδιαφέρον τῶν κατοίκων ὀρισμένης περιοχῆς (fonction particulariste) καὶ διὰ νὰ ἀντισταθμισθῆ ὁ γενικὸς χαρακτῆρ τῶν κεντρικῶν προγραμμάτων (fonction universaliste) καὶ διὰ νὰ καταστοῦν αὐτὰ τὰ ἴδια τὰ γενικά

Κοινωνικοοικονομική κατηγορία	Ἄκροατήριον (ἀναγνώστα)	Ἐπικοινωνιακοὶ διαῶλοι
	Ἐκλογικὴ προτίμησις	Ἐπιλογὴ ἐφημερίδος
μέση	συντηρητικοί-ἐργατικοί	The Times
μέση	ἐργατικοί	Guardian
μέση	συντηρητικοί	D. Telegraph
μέση καὶ ἐργατικὴ ἐργατικὴ καὶ μέση ἐργατικὴ	συντηρητικοί-ἐργατικοί	D. Mail
ἐργατικὴ	συντηρητικοί-ἐργατικοί	D. Express
ἐργατικὴ	συντηρητικοί	D. Sketch
ἐργατικὴ	ἐργατικοί	Sun
ἐργατικὴ	ἐργατικοί	D. Mirror

1. Βλ. National Opinion Polbs, Gr. Britain, Ἰούλιος, 1967.
 2. T. Parsons: «*Pattern Variables Revisited: A Response to R. Dubin*», in *American Sociological Review*, 1960 (4), σ. 467-483.

προγράμματα περισσότερον ἀνεκτά. Καὶ ἂν εἰς τὰς περισσότερας περιπτώσεις τὰ προγράμματα τοπικοῦ ἐνδιαφέροντος εἶναι κυρίως φολκλωρικά, ἢ παρατηρούμενη συχνότης τῶν ἀποδεικνύει ὅτι εἶναι πρόσφορον μέσον ἐνισχύσεως τῆς κοινωνικῆς συνοχῆς τῆς κοινότητος καὶ κατ' ἐπέκτασιν τῆς συνολικῆς πολιτικῆς κοινωνίας. Ἡ ἐπικρατοῦσα σήμερον πολιτικὴ ἄποψις ὅτι πρέπει νὰ γίνωνται ἀποδεκτὰ καὶ νὰ ἐνισχῶνται τὰ τοπικὰ γλωσσικά ἰδιώματα, αἱ παραδόσεις καὶ αὐτὰ ἀκόμη αἱ περιορισμέναι αὐτονομιστικαὶ τάσεις, ἂν καὶ συμβάλλει εἰς τὸν σεβασμὸν ὄρισμένων κατατιεζομένων εἰς τὸ παρελθὸν μειονοτήτων, ὑποκρύπτει κάποτε καὶ τὴν υἰοθέτησιν μιᾶς εὐφυσέτερως τεχνικῆς δι' ἔθνικῆν ὁλοκλήρωσιν (national integration). Εἰς ὅτι ἀφορὰ ὅμως εἰς τὰ μεγάλα ἡμερήσια φύλλα, μία τόσον προωθημένη θεματικὴ διαφοροποίησις εἶναι ὀλιγώτερον εὐκόλος. Ἐάν καὶ εἰς θέματα κοινωνικῆς καὶ πολιτιστικῆς ὕλης κάθε μεγάλῃ ἡμερησίᾳ ἐφημερίδι ἐπιδιώκει νὰ προβάλλῃ ποικίλα θέματα εἰς τρόπον ὥστε ἕκαστος «νὰ βρῖσκη νὰ διαβάσῃ ἐκεῖνον τοῦ ψάχνει», εἰς θέματα γενικῆς ἔθνικῆς πολιτικῆς αὐτὸ εἶναι ὄχι μόνον δύσκολον ἀλλὰ ἡμπορεῖ νὰ ἀποβῇ καὶ μοιραῖον διὰ τὴν ἰδίαν τὴν ἐφημερίδα. Καὶ αὐτὸ, διότι μία πολυκομματικὴ π.χ. διαφοροποίησις τῆς ἰδίας ἐφημερίδος θὰ τὴν μετέτρεπε, φαινομενικῶς τοῦλάχιστον, ἀπὸ ἐφημερίδα πολιτικῆς γνώμης εἰς ἐφημερίδα πολιτικῶν γνομῶν. Ἀνάλογος «κώδετερότης» θὰ ἦτο δυνατόν νὰ προκαλέσῃ ἐκεῖνον τὸ ὅποιον ἀποκαλοῦμεν εἰς τὴν πολιτικὴν ψυχολογίαν *ιδεολογικὴν ἀπασταυτοποίησιν*, μεταξὺ ἀναγνοστών, οἱ ὅποιοι παραμύθων πιστοὶ εἰς ὄρισμένον πολιτικὸν κίνημα, καὶ τῆς ἐφημερίδος, ἣ ὅποια ἀναζητεῖ νὰ ἀνεξαρτητοποιηθῇ καὶ νὰ ἀποπροσανατολισθῇ. Καὶ ἂν ἀκόμη αὐτὸ εἶναι δυνατόν δι' ὄρισμένας ἐφημερίδας μὲ διεθνῆ κυκλοφορίαν, δὲν εἶναι εὐχερῶς πραγματοποιήσιμον δι' ἐφημερίδας μὲ ἱστορικὴν πολιτικὴν πρόσδεσιν, μὲ παράδοσιν δεσμευμένης πολιτικῆς μαχητικότητος καὶ μὲ ἔθνικὴν μόνον κυκλοφορικὴν βάσιν.¹ Παρ' ὅλα αὐτὰ, δὲν θὰ πρέπει νὰ πιστεῦσμεν ὅτι ἡ ἕκτασις τῆς κυκλοφορίας μιᾶς ἐφημερίδος εἶναι εὐθὺς ἀνάλογος τοῦ βαθμοῦ τῆς ἰδεολογικῆς τῆς δξύτητος. Μεταξὺ ἰδεολογικῆς συνεπειᾶς καὶ ἀνταγωνιστικῆς ἀκρότητος ἡ ἀπόστασις εἶναι ἐξαιρετικῶς μεγάλῃ. Ἡ δημοσιογραφικὴ δξύτης δύναται νὰ ἔχη καταστρεπτικὰς διὰ τὴν ἐφημερίδα συνεπειᾶς. Διὰ νὰ ἀντιληφθῶμεν τὴν τελευταίαν αὐτὴν περίπτωσιν, πρέπει νὰ ὑπενθυμίσωμεν ὅτι ὅλαι σχεδὸν αἱ ἐφημερίδες ἐπιζητοῦν νὰ ἀποκτήσῃον *τακτικὸν* ἢ εὐρὸν ἀκροατήριον (audience tactique ἢ élargie). Αὐτὸ σημαίνει ὅτι μὴ μέρῃ ἰδεολογικῆς τοποθέτησις, ἀποδεκτὴ ἀπὸ ἕνα μεγάλο

μέρος τοῦ ἀναγνοστικοῦ κοινοῦ καὶ ἀκολουθουμένη ἀπὸ μίαν ἐφημερίδα, ἀπαγορεύει εἰς τὴν ἰδίαν αὐτὴν ἐφημερίδα κάθε ριζοσπαστικὴν πολιτικὴν τοποθέτησιν, ἣ ὅποια θὰ ἠδύνατο νὰ τῆς ἀσπασίῃ σημαντικὸν ἀριθμὸν ἀναγνοστών. Αἱ μεγάλα ἡμερήσια ἐφημερίδες εὐρίσκονται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον εἰς τὴν ἐμπορικὴν ἀπαγόρευσιν νὰ λάβουν πολιτικὴν τοποθέτησιν, ἣ ὅποια θὰ ἔθετεν εἰς κίνδυνον τὴν κυκλοφορικὴν σταθερότητα τῆς ἐφημερίδος. Ἡ πολιτικὴ αὕτῃ ὑπακούει ἄλλωστε καὶ εἰς μίαν βασικὴν οικονομικὴν ἀρχὴν συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν κάθε ὑπερβολικὴ διαφοροποίησις εἰς τὰς ιδιότητας ἐνὸς προϊόντος θὰ πρέπει νὰ ἀποφεύγεται. Καὶ μία ἰδεολογικὴ τοποθέτησις γενικῆς καὶ σταθεροποιημένης ἀποδοχῆς εἶναι ἕνα ἀποδοτικὸν «ἐμπόρευμα».

III. πολιτικὴ ἐπικοινωνία καὶ δομαὶ πληροφοριακῆς μεταβιβάσεως

1. Ἐπίκαιρος πολιτικὴ γνώμη καὶ βασικὴ ἐπικοινωνιακὴ προβληματικὴ

Τὸ πρόβλημα τὸ ὅποιον πρόκειται νὰ ἐξετάσωμεν ἐδῶ συνίσταται εἰς τὸ νὰ προσδιορίσωμεν μέσῳ ποίῳ ἐν εἰδικωτέρας ἐπικοινωνιακῶν δομῶν τὰ μέσα μαζικῆς ἐπικοινωνίας συμβάλλουν εἰς τὴν διαμόρφωσιν *ἐπικαίρου πολιτικῆς γνώμης*. Μὲ τὸν ὅρον *ἐπίκαιρος πολιτικὴ γνώμη* ἐννοοῦμεν τὴν *πολιτικὴν τοποθέτησιν, ἣ ὅποια ἐκινεῖται ἀπὸ τὸν μωμώτερον πολιτικὸν προσανατολισμὸν τοῦ συγκεκριμένου ἀτόμου ἢ τῆς συγκεκριμένης ομάδος*. Αὐτὸς ὁ μωμώτερος προσανατολισμὸς εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς πολιτικῆς κοινωνικοποίησεως (political socialization)² καί, συνεπῶς, προϋπάρχει τῆς διαμορφώσεως ἐπικαίρου πολιτικῆς γνώμης.

Τὸ ἐρώτημα συνεπῶς εἶναι νὰ μάθωμεν *πῶς* τὰ μέσα μαζικῆς ἐπικοινωνίας ἐπιδρῶν εἰς τὴν λήψιν ἀποφάσεων, ἐν σχέσει πρὸς ὄρισμένον ὀλιγώτερον ἢ περισσότερον σύγχρονον πρόβλημα, καὶ προσδιορίζουν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὴν πολιτικὴν μας συμπεριφοράν. Ἡ συμμετοχὴ εἰς μίαν διαδήλωσιν, εἰς μίαν συλλογικὴν διεκδίκησιν, εἰς μίαν ὑποστήριξιν αἰτήματος, ἢ ψήφισις ἢ ἡ καταψήφισις ὄρισμένης προτάσεως, ἀναφέρονται ἄμέσως ἢ ἐμμέσως εἰς τὴν ἐπίκαιρον πολιτικὴν γνώμην. Αὐτὸ τὸ ὅποιον ὀνομάζωμεν κομαιομένην ἐκλογικὴν δύναμιν (electorat flottant) ἀνήκει ἀπὸ κατηγορικῆς ἀπόψεως εἰς τὴν ἐπίκαιρον πολιτικὴν γνώμην.

Παρατηρήσεις προερχόμεναι ἀπὸ εἰδικὰς ἐρευνᾶς³

2. Διὰ τὴν ἔννοιαν τῆς «political socialization», βλ. A.-J. D. Métaxas, *Science politique, éléments d'initiation*, «Les cours de la Faculté d'Aix», 1974-1975, Fascicule IIa, σελ. 11 ἔρ.

3. Βλ. P. Lazarsfeld — B. Berelson καὶ H. Gaudet: *The People's Choice: How the Voter Makes up His Mind in A Presidential Election Campaign*, Columbia Univ. Press., 1948, σ. 151.

1. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς εἶναι ἐξὼχως ἐνδιαφέρουσα ἡ προσπάθεια τῆς ἐφημερίδος *Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ* ἣ ὅποια, παρὰ τὴν γνωσητὴν ἱστορικὴν τῆς πρόσδεσιν, ἐπιχειρεῖ σήμερον μίαν ὀρακτικὴν οὐδετεροποίησιν.

ἐπέτρεψαν να διατυπωθῆ τὸ βασικὸν ἐρώτημα κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον: τὰ μέσα μαζικῆς ἐπικοινωνίας ἐπιδρῶν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς πολιτικῆς γνώμης κατὰ τρόπον ἄμεσον ἢ ἔμμεσον; Ἡ πλέον διαδεδομένη θεωρητικὴ ἀπάντησις ἦτο ὅτι ἡ ἐπίδρασις εἶναι ἄμεσος, εἰς τρόπον ὅσπερ ἡ ἐπικαιροσὶς πολιτικῆς γνώμης να σχηματίζεται ἀπὸ μίαν εὐθείαν δρᾶσιν τῆς ἀρχικῆς πηγῆς τοῦ μηνύματος ἐπὶ τοῦ ἀτόμου. Ἡ ὑπόθεσις αὕτη εἶχεν ἐνισχυθῆ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς τηλεοπτικῆς ἐποχῆς, καὶ κυρίως μετὰ τὸν δευτέρου παγκόσμιου πόλεμου, κατὰ τὰ ὅποια ἡ τηλεδράσις εἶχε πράγματι ἐντυπωσιάζει, καὶ πολλὸς κόσμος εἶχε σχεδὸν μονίμως ἐγκατασταθῆ ἐμπρὸς εἰς τὴν μικρὰν ὀθόνην.

2. Ἐπικαιροσὶς πολιτικῆς γνώμης καὶ ἔμμεσος πληροφορικὴ μεταβίβασις

Ἐμπειρικὰ ἔρευνα, στατιστικὰ ἐκτιμήσεις καὶ ἐπαναλαμβανόμεναι σφρηγομετρήσεις ἀπέδειξαν ὅτι ἡ ἐπίδρασις τῶν μέσων ἐπικοινωνίας δὲν φθάνει μέχρι τοῦ κοινου κατὰ τρόπον ἄμεσον. Καὶ τοῦτο, διότι ἀπεδείχθη ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὅπονον ἀπεκαλεῖτο μᾶζα, τὸ κοινόν, δὲν εἶναι οὔτε τὸσον «ἄμορφον» (amorphe) οὔτε τὸσον ἀδιαφοροποίητον. Τὸ ἐπιχειρήματα τῆς ἀμόρφου μᾶζης ἐκλονισθη κυρίως ἀπὸ τὴν στιγμήν κατὰ τὴν ὅποιαν ἀνιχνεύθησαν καὶ διεπιστώθησαν, εἰς τὸ ἐσωτερικόν τῆς τελευταίας, *σταδιακοὶ φορεῖς* πληροφορικῆς ἀναμεταδόσεως. Ὁ ἐπιρροεσμός δηλαδὴ τοῦ κοινου ἀπὸ τὴν ὁμίλιαν π.χ. ἐνὸς πολιτικου δὲν γίνεται ἄπ' εὐθείας ὡς σχέσις ὁμίλιαν → κοινου, ἀλλὰ ὡς σχέσις *προσθεντικῆς ἀναπτύξεως*, ἡ ὅποια παρακολουθεῖ τὴν ἀρθρωτικὴν ἰδιαιτερότητα τοῦ τελευταίου. Πρόκειται διὰ μίαν κοινωνιοδραματικὴν δομὴν τοῦ τύπου [0→0 →0→0]. Τὸ κοινόν ἀποτελεῖ συνεπῶς μίαν «δλότητα», ἡ ὅποια διαθέτει μίαν ὀλιγώτερον ἢ περισσότερον σταθεροποιημένην ἐσωτερικὴν διάρθρωσιν, τὴν ὅποιαν ὀφείλομεν νὰ συλλάβωμεν ἂν θέλωμεν νὰ ἀντιληφθῶμεν πῶς πραγματοποιεῖται ἡ πολιτικὴ ἐπικοινωνία. Δηλαδὴ πῶς ἡ πληροφορία κυκλοφορεῖ καὶ ἐπιδρᾷ εἰς τὴν λήψιν πολιτικῶν τοποθετήσεων.

Χάρις εἰς τὰς ἐργασίας τῶν Katz καὶ Lazarsfeld¹ κατορθώθη νὰ ἀποκαλυφθῆ ὅτι αὕτη ἡ ἔμμεσος μεταβίβασις τῆς πολιτικῆς πληροφορίας πραγματοποιεῖται μὲ τὴν βοήθειαν ὀρισμένων προσώπων, τὰ ὅποια παρεμβάλλονται μεταξὺ πηγῆς καὶ ἀκροατηρίου. Τὰ πρόσωπα αὐτὰ δραστηριοποιούνται κυρίως

ἐντὸς τῶν λεγομένων «ὀμολόγων» ὀμάδων (peer group) καὶ ἀναμεταδίδουν κατὰ ὀρισμένον τρόπον ἐκεῖνο τὸ ὅπονον ἐλέγχθη ἀρχικῶς ἀπὸ τὰ μέσα μαζικῆς ἐπικοινωνίας. Τὰ πρόσωπα αὐτὰ εἶναι γνωστὰ ὡς *ὀδηγηταὶ γνώμης* (opinion leaders, guides d'opinion, incitateurs d'opinion).

Τὸ πρῶτον βασικὸν ἐρώτημα τὸ ὅπονον τίθεται εἶναι: ποῖοι εἶναι αὐτοὶ οἱ ὀδηγηταὶ γνώμης καὶ διὰ ποίους λόγους διαδραματίζουν ρόλον ἐνδιαμέσων φορέων μεταβίβασεως τῆς πληροφορίας μεταξὺ μέσων μαζικῆς ἐπικοινωνίας καὶ τῶν διαφόρων δεκτῶν: ἀτόμων, ὀμάδων, κτλ.

Κατ' ἀρχάς, πρόκειται διὰ ἄτομα τὰ ὅποια εἶναι, ἢ δίδουν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι εἶναι, «καλὰ πληροφορημένοι» ἀπὸ πολιτικῆς ἀπόψεως ἢ ἐν πάσῃ περιπτώσει περισσότερον ἢ καλλίτερον πληροφορημένοι ἀπὸ ἄλλους. Αἱ ἐκφράσεις «αὐτοὺς ἔξερει τὰ θέματα» ἢ «ἔχει τὶς πληροφορίες του» ἢ ἀκόμη «ἔξερω ἀπὸ ποῦ θὰ μάθωμε τί γίνεται», εἶναι ἀποδεικτικὰ αὐτῆς τῆς ἐπικοινωνιακῆς πραγματικότητος. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ὀρισμένα ἄτομα, διὰ νὰ ἔχουν μεγαλύτεραν ἀπὸ ἄλλους πληροφορικὴν ἐνημέρωσιν, παρακολουθοῦν συστηματικῶς τὴν τηλεδράσιν, διαβάζουν ἐφημερίδας καὶ ἐνδιαφέρονται ἰδιαιτέρως διὰ τὰ πολιτικὰ προβλήματα. Ἀνεφέρη ἀνωτέρω ὅτι τὰ πρόσωπα αὐτὰ δραστηριοποιούνται ἐντὸς ὀμολόγων ὀμάδων τῶν ὅποιων εἶναι μέλη εἴτε ἀπὸ «ἀρχικῆν» προέλευσιν, εἴτε ἀπὸ «δευτερεύουσιν» τοποθετήσιν. Αὐτὸ τοὺς ἐπιτρέπει νὰ καλλιεργοῦν ἄμεσους, ἐξαιτοικευμένους ἐπαφὰς (face to face contact), κατὰ δηλαδὴ τὸ ὅπονον μεταβάλλει τὴν ἀνώνυμον ὀμάδα εἰς μικροτέρας ἐπώνυμους *διαπροσωπικὰς δομὰς*² καὶ δίδει εἰς τὸν πληροφορικόν των ρόλον προσωπικόν, καὶ ἀκόμη, φιλικόν ἢ ἐμπιστευτικόν χαρακτήρα. Ἡ ψυχονυματικὴ ἀξία αὐτῆς τῆς δομῆς εἶναι γνωστῆ εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ γενικώτερον εἰς τὴν κοινωνικὴν ψυχολογίαν. Ἀπὸ τὴν ἄποψιν αὕτην, ἡ πληροφορικὴ ἐνημέρωσις τῶν μελῶν μᾶς ὀμολόγου ὀμάδος, ἡ ὅποια γίνεται μέσῳ μᾶς ἐπώνυμου δομῆς, ἐνισχύει τὴν ἀποτελεσματικότητά τῆς δράσεως τῶν ὀδηγητῶν γνώμης. Διότι δὲν εἶναι ψυχολογικῶς—ἐν τῇ κυριολεξίᾳ, συναίσθηματικῶς—ἀνεκτὸν νὰ ἀμφισβητηθῆ ἡ ἐλικρίνεια τοῦ μηνύματος. Ἡ ἐλικρίνεια ἡ ὅποια δὲν ἀμφισβητεῖται ἢ μπορεῖ νὰ μὴ ὑπάρχη εἰς τὴν πραγματικότητα, ἀλλὰ τὸ «φιλικὸς καὶ ἐμπιστευτικὸς» πληροφοροῦμενον ἄτομον φθάνει κάποτε νὰ τὴν εὑρίσκη καὶ ἐκεῖ ὅπου δὲν ὑπάρχει, ἀρκεῖ νὰ πιστεῖται ὅτι ὀ φορεὺς τῆς πολιτικῆς πληροφορίας «δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι ἐλικρινής». Διὰ τὸν λόγον αὐτόν, οἱ ὀδηγηταὶ

1. Βλ. E. Katz: «The Two-step Flow of Communication: An Up-to-date Report on An Hypothesis», in *Public Opinion Quarterly*, 1957 (21), σ. 61-78. E. Katz — P. Lazarsfeld: *Personal Influence: The Part Played by People in the Flow of Mass Communication*, Glencoe, 1955, καὶ τὸ ἐξαιρετικόν ὀδοκίμιον τοῦ J. Cazeneuve: *Les pouvoirs de la télévision* (ἰδιαιτέρως τὸ κεφάλαιον VI), Gallimard, Idées, 1970.

2. Ἡ «ἐπώνυμος δομὴ» ἀντιτίθεται ἐννοιολογικῶς εἰς τὴν κοινωνίαν τῆς μᾶζης (ἀλλὰ ὑπὸ τὴν ἐννοίαν τῆς mass society): «a large population characterized particularly by anonymity, mobility, secondary group relationships, ... etc.» Βλ. T. Ford Houlst: *Dictionary of Modern Sociology*, A Littlefield, Adams, 1969.

γνώμης κάνουν τὰ πάντα διὰ τὴν δημιουργήσουν μίαν ἀδύχρτον πεποιθήσιν ὄχι ἀμέσως περὶ τῆς εἰλικρινείας τῶν ἄλλῶ περὶ τῆς φιλικῆς τῶν διαθέσεως.

Ἄπο τὸ σύνολον τῶν ἀνωτέρω διαπιστώσεων ἡ συναγωγή ἐνὸς γενικωτέρου συμπεράσματος φαίνεται δυνατὴ. Συμφώνως πρὸς αὐτὸ, ἡ μεταδόσις τῆς πληροφορίας εἰς τὰ πλαίσια τῆς πολιτικῆς ἐπικοινωνίας γίνεται, κατὰ κανόνα—καὶ μόνον κατὰ κανόνα—εἰς δύο φάσεις: ἀπὸ τὰ μέσα μαζικῆς ἐπικοινωνίας εἰς τοὺς ὀδηγητὰς γνώμης καὶ ἀπὸ τοὺς τελευταίους εἰς τὰ μέλη ὀρισμένης ὀλιγώτερον ἢ περισσότερον «ὁμολόγου» κοινωνικῆς ὁμάδος.

Οἱ Ἀμερικανοὶ ἀποκαλοῦν τὸ φαινόμενον «two step flow of communication». Δὲν γνωρίζω πῶς θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ μεταφρασθῇ εἰς τὴν ἐλληνικὴν, ἀλλὰ θὰ ἐπρότεινα τὴν διατύπωσιν: ἐπικοινωνία εἰς δύο χρόνους ἢ εἰς δύο φάσεις ἢ καὶ ἀκόμη διφασικὴ ἐπικοινωνία. Χαρακτηριστικὸν παράδειγμα αὐτῆς τῆς ἐπικοινωνιακῆς δομῆς εἶναι τὸ ἀμερικανικὸν πολιτικὸν σύστημα, ἐν τῷ ὁποῖον ὁ ρόλος τῶν captains ἐντὸς τῶν διαφόρων ὁμολόγων ὁμάδων εἶναι ἤδη γνωστός. Πρόκειται διὰ παράγοντας οἱ ὁποῖοι ἐπηρεάζουν ὄχι μόνον τὴν λήσιν πολιτικῆς τοποθετήσεως ἐν σχέσει μετὰ τὴν διαχειριστὴν τοπικῶν ὑποθέσεων, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ αὐτὴν τὴν ψηφοφορίαν διὰ τὴν ἀνάδειξιν ἐκλεκτόρων εἰς τὰς προκαταρκτικὰς ἐκλογὰς διὰ τὸ χρέσμα τοῦ ὑποψηφίου προέδρου. Οἱ μελετῆται τῆς ἀμερικανικῆς πολιτικῆς ζωῆς γνωρίζουν καλῶς ὅτι ὁ ἀντίκτυπος (outcome) τῆς ἐμφανίσεως ἐνὸς ὑποψηφίου εἰς τὴν τηλεόρασιν δὲν ἐξαρτᾶται πάντοτε ἀπὸ τὴν ἄμεσον προσωπικὴν γοητείαν τοῦ τελευταίου ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἐργασίαν τῶν captains. Αὐτοὶ θὰ παραλάβουν τὸν πλεόν βασικὰ στοιχεῖα τῆς ὁμιλίας, θὰ τὰ ἀπλοποιήσουν καὶ θὰ τὰ προσαρμόσουν εἰς τὰς ἀνάγκας, τὰς ἐπιθυμίας καὶ εἰς τὸ κοινωνικὸν καὶ πολιτιστικὸν ἐπίπεδον τῆς ὁμάδος ἐντὸς τῆς ὁποίας ἐργάζονται. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον κατορθῶνουν κάποτε νὰ δημιουργήσουν ἕνα εἶδος προσωπικοῦ κατὰ κάποιον τρόπον συνδέσμου μεταξὺ τοῦ ὑποψηφίου διὰ τὴν προεδρίαν καὶ τοῦ μέσου ἐκλογέως. Ἀνεξαρτήτως τῆς οἰσθητικῆς ἀξιολογικῆς τοποθετήσεως διὰ τὸν ἐπαρχιακὸν χαρακτῆρα τῆς διαδικασίας αὐτῆς, ἡ ἀποτελεσματικότης της, τοῦλάχιστον εἰς τὰς ΗΠΑ, εἶναι ἐκτὸς πάσης ἀμφισβητήσεως. Διὰ τὰς εὐρωπαϊκὰς δικτακὰς δημοκρατίας, εἰς τὰς ὁποίας παραδοσιακῶς ἡ πολιτικὴ κριτικὴ εἶναι δεξιτέρα καὶ ἀναφέρεται εἰς γενικὰ θέματα—κριτικὴ ἢ ὁποία ὑπεροβήθη εἰς μεγάλον βαθμὸν ἀπὸ τὴν νομικὴν ἔννοιαν τοῦ «δημοσίου συμφέροντος»—ὁ ρόλος τῶν ὀδηγητῶν γνώμης αὐτῆς τῆς κατηγορίας καλῶς καὶ αἰ διαπροσωπικαί ἐπαφαί εἶναι ὀλιγώτερον ἀποτελεσματικά.

Ἄνεξαρτήτως πάντως τῆς εὐρωπαϊκῆς περιπτώσεως, δὲν δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὸ διφασικὸν ἐπικοινωνιακὸν μοντέλο εἶναι «οἰκουμενικῆς» καὶ γενικῆς ἰσχύος. Καὶ αὐτὸ ὄχι μόνον διότι ὑπάρχουν

περιπτώσεις κατὰ τὰς ὁποίας ἡ πολιτικὴ ἐπικοινωνία πραγματοποιεῖται κατὰ τρόπον ἄμεσον, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ εἰς τὰς περιπτώσεις κατὰ τὰς ὁποίας πραγματοποιεῖται κατὰ τρόπον ἔμμεσον ἢ μπορεῖ νὰ γίνεταί εἰς περισσότερας ἀπὸ δύο φάσεις. Παρατηρήθη δὲ ἡ λαθὴ ὅτι ὀρισμέναι ὀδηγηταὶ γνώμης (πρῶτῃ ἐπικοινωνιακῆ φάσις) πληροφοροῦν κατ' ἄρχὰς ὀρισμένον στενὸν κύκλον ἐνδιαφερομένων προσώπων (δευτέρῃ ἐπικοινωνιακῆ φάσις), οἱ ὁποῖοι μεταβάλλονται μετὰ τὴν σειρὰν τῶν εἰς δευτερεύοντα ὀδηγητὰς γνώμης (τρίτῃ ἐπικοινωνιακῆ φάσις) καὶ χρησιμοποιοῦνται εἰς στενωτέρους κύκλους ἐντὸς τῆς ὁμολόγου κοινωνικῆς ὁμάδος. Ὅλα αὐτὰ ὀδηγοῦν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἐκφρασις πολιτικῆς ἐπικοινωνίας εἰς δύο χρόνους ἢ εἰς δύο φάσεις δὲν πρέπει νὰ ἐρμηνεύεται στενωῶς καθ' ὅσον ἡ ἐπικοινωνιακὴ πραγματικότης τῆς μεταβάλλει ἀπὸ ποσοτικὴν εἰς ποιοτικὴν κατηγορίαν, ἡ ὁποία ὑποδιαιτεῖ μίαν ἐπικοινωνιακὴν δομὴν ἢ ὁποία περιλαμβάνει δύο ἢ περισσότερας φάσεις.

Ἐλέγθη ἀνωτέρω ὅτι ἡ ἀποτελεσματικότης τῆς δράσεως τοῦ ὀδηγητοῦ γνώμης ἐξαρτᾶται καὶ ἀπὸ τὴν δημιουργίαν ἐνὸς ψυχολογικοῦ συνδέσμου τῶσον μεταξὺ ὀδηγητοῦ καὶ ὀδηγομένου ὄσον καὶ μεταξὺ τοῦ τελευταίου καὶ τοῦ «διαφημιζομένου» μηνύματος ἢ προσώπου. Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὴν προϋπόθεσιν ἢ ὁποία ἀναφέρεται εἰς τὴν προσωπικὴν σχέσιν τῆς πολιτικῆς ἐπικοινωνίας, ἡ ἀποτελεσματικότης τῆς τελευταίας ἐξαρτᾶται καὶ ἀπὸ τὸ κατὰ πόσον ἡ πληροφορία προέρχεται ἀπὸ εἰδικὸν εἰς τὸ θέμα ἢ ἀπὸ ἄτομον τὸ ὁποῖον θεωρεῖται ὡς εἰδικός. Ἄπο τὴν ἄποψιν τῆς πρακτικῆς πολιτικῆς, αὐτὸ ὀδήγησεν εἰς τὴν ἀναζήτησιν εἰδικῶν ὀδηγητῶν γνώμης διὰ θέματα οικονομικῆς δημοσιονομικῆς, κτλ., πολιτικῆς, ἐνῶ ἄλλοι εἶναι οἱ ὀδηγηταὶ οἱ ὁποῖοι θὰ χειρισθῶν πληροφορικῶς θέματα ἐσωτερικῆς ἢ ἐξωτερικῆς πολιτικῆς. Ἄλλὰ ὁ τομεὺς εἰς τὸν ὁποῖον οἱ ὀδηγηταὶ γνώμης πρέπει νὰ εἶναι ὄσον γίνεται εἰδικευμένοι, ὥστε νὰ διαθέτουν συγκεκριμένην πρακτικὴν ἐπιχειρηματολογία, εἶναι ἐκείνους τῶν καθημερινῶν προβλημάτων: μισθῶν, ἀσφαλίσεως, διοικητικῆς ἐξυπηρέτησεως, κτλ.

Ἡ ἀποτελεσματικότης τῶν ὀδηγητῶν γνώμης ἐξαρτᾶται, τέλος, καὶ ἀπὸ τὴν ἰκανότητά των νὰ μεταφέρουν ἢ ἐντυπωσιακῶς πληροφορίας ἢ πληροφορίας παρεχομένας κατὰ ἐντυπωσιακὸν τρόπον. Ἄλλὰ αὐτὸ εἶς ὀρισμένον μέτρον. Διότι ἐνῶ κατ' ἄρχὴν τὰ χρησιμοποιούμενα πληροφορικὰ στοιχεῖα δὲν θὰ πρέπει νὰ εἶναι καθημερινὰ καὶ ἐπαναλαμβανόμενα, δὲν θὰ πρέπει καὶ νὰ θέτουν εἰς ριζικὴν ἀμφισβήτησιν τὸν ρυθμὸν καὶ τὸ εἶδος τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Τὸ ὅλον θέμα πάντως ἐξαρτᾶται καὶ ἀπὸ τὸ κατὰ πόσον ἐπιδιώκεται νὰ συντηρηθῇ καὶ νὰ ἐνισχυθῇ μία ὑπάρχουσα πολιτικὴ κατάστασις ἢ δὲν ἐπιζητῆται ἢ μεταβολὴ της. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν ἡ χρησιμοποίησις ἐξαιρετικῶς ἐντυπωσιακῶν στοι-

χείων δὲν εἶναι πάντοτε ἡ προσφορωτέρα μέθοδος. Εἰς τὴν δευτέραν περιπτώσιν ὅμως εἶναι περισσότερον φυσικόν—ἀλλὰ ὄχι καὶ ἀναγκαστικόν—τὸ νέον καὶ ἐντυπωσιακὸν στοιχεῖον νὰ διευκολύνῃ τὴν ἀλλαγὴν ἢ τὴν ἀναθεώρησιν τῆς ὑφισταμένης πολιτικῆς γνώμης. Εἰς τὴν περίπτωσιν πάντως κατὰ τὴν ὁποῖαν οἱ ὀδηγηταὶ γνώμης ἐπιδιώκουν νὰ προκαλέσουν μεταβολὴν γνώμης, ἢ πραγματοποιήσῃς τῆς εἶναι εὐχερестέρη ἐφ' ὅσον, ὡς παρετηρήθη, ἡ δράσις τῶν ὀδηγητῶν γνώμης εἶναι προοδευτικῆ. Ἡ πολιτικὴ ψυχολογία ἐπεβεβαίωσεν εἰς πολλὰς εὐκαιρίας ὅτι ἡ ἀπότομος ἀλλαγὴ γνώμης καὶ πίστεως ὀδηγεῖ τὸ ἄτομον εἰς ψυχολογικὴν ἀνασφάλειαν μὲ ἀποτελέσματα ἀντίθετα ἀπὸ τὰ ἐπιδιωκόμενα. Τὸ ὅλον θέμα ἀνιμετωπίζεται ὡς πρόβλημα «*μεταρρεπτικῆς πλαστικότητος*» (*flexibilité conventionnelle*).¹ Γενικῶς πάντως ἡ δράσις τῶν ὀδηγητῶν γνώμης εἶναι περισσότερον ἀποτελεσματικὴ διὰ τὴν περίπτωσιν τῆς ἐνισχύσεως τῆς ὑφισταμένης πολιτικῆς γνώμης παρὰ διὰ τὴν υἱοθέτησιν νέων πολιτικῶν τοποθετήσεων. Καὶ αὐτὸ φαίνεται μᾶλλον «*ἡμαθὸν*» εἰς τὸ μέτρον εἰς τὸ ὁποῖον ἡ ἐνισχυσις μιᾶς ὑφισταμένης γνώμης γίνεται, κατὰ κανόνα, κατὰ τρόπον ὁ ὁποῖος σέβεται τὴν ὀριακὴν συμφωνίαν μεταξὺ πληροφορίας καὶ ἀξιών-πλασιῶν (*valeur-cadre*) μέσῳ τῶν ὁποίων μία ὁμᾶς ἐξασφαλίζει τὴν πολιτιστικὴν (*cultural*) καὶ ὀργανωτικὴν τῆς συνοχῆν. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι οἱ ὀδηγηταὶ γνώμης ὄχι μόνον πρέπει νὰ γνωρίζουν τὰς ἀξίας αὐτὰς ἀλλὰ καὶ νὰ ἀποδεικνύουν εἰς τὰ μέλη τῆς ὁμάδος ὅτι ἀποδέχονται τὰς ἰδίας αὐτὰς ἀξίας. Πολλὰς φορὰς ὅμως ἡ ἀποδοχὴ αὐτῶν τῶν ἀξιών δὲν εἶναι παρὰ φαινομενικῆ μὲ σκοπὸν νὰ ἀυξήσῃ τὰς πιθανότητας θετικῆς ὑποδοχῆς ἄλλου ὑποκρυπτομένου μηνύματος.

Ἀπὸ τὰς ἀνωτέρω σκέψεις εἶναι δυνατόν νὰ ἐξαχθοῦν ὀρισμέναι γενικότεραι ὑποθέσεις συμφώνως πρὸς τὰς ὁποίας ἡ ἔκτασις τῆς μεταβολῆς μιᾶς πολιτικῆς τοποθετήσεως ἀπὸ τοὺς ὀδηγητὰς γνώμης ἐξαρτᾶται:

α) ἀπὸ τὸν βαθμὸν ἀντιστάσεως τοῦ συγκεκριμένου ατόμου καὶ τὴν μεταβολὴν τῆς πολιτικῆς του τοποθετήσεως. Ἡ ἀντίστασις αὐτῆ ἐξαρτᾶται, ἐξ ἄλλου, ἀπὸ τὸ κατὰ πόσον τὸ ἄτομον αὐτὸ ἀποδέχεται τὸ πολιτικοκοινωνικὸν σύστημα εἰς τὸ ὁποῖον ἦδη ἀνήκει.

β) ἀπὸ τὴν «*τακτικὴν*» ἐπιδεξιότητα καὶ ἀποτελεσματικότητα τῶν ὀδηγητῶν γνώμης, ἢ ὁποία εἶναι εἰδικότερα συνάρτησις τῆς ἱκανότητός των νὰ δημιουργοῦν προσωπικὴν ψυχολογικὴν ταυτότητα πρῶτον μεταξὺ μηνύματος καὶ πληροφορουμένων καὶ δευτέρον μεταξὺ ὀδηγητῶν καὶ ὀδηγουμένων.

γ) ἀπὸ τὴν *γενικὴν ἐκτίμησιν* (*considération sociale*) τῆς ὁποίας οἱ ὀδηγηταὶ γνώμης ἀπολαμβάνουν

εἰς τὰ πλαίσια τῆς ὁμολόγου ὁμάδος εἰς τὴν ὁποῖαν ἀνήκουν, καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν *εἰδικὴν ἐκτίμησιν* δηλαδή τὴν *ἀρμοδιότητα*, ἢ ὁποία τοὺς ἀναγνωρίζεται εἰς ὀρισμένα θέματα.

Αἱ ἀνωτέρω πολιτολογικαὶ συναρτήσεις παραμένουν ἐνδεικτικαὶ καὶ πιθανολογικαὶ καὶ δὲν θὰ πρέπει νὰ ὀδηγοῦν εἰς ἀπολυτοποιημένα συμπεράσματα ἀνεξαρτήτως τόπου καὶ χρόνου. Ἡ σύγχρονος πολιτολογικὴ παρατήρησις, καὶ εἰς τὸ παρὸν στάδιον, δὲν προτείνει αἰτιοκρατικὰς συναρτήσεις, ἀλλὰ *συναρτήσεις-τάσεις*.

IV. πολιτικὴ επικοινωνία καὶ κοινωνικο-ψυχολογικοὶ μηχανισμοὶ ἐλέγχου τῆς πολιτικῆς δράσεως

1. Προελέγχος τῆς πολιτικῆς δράσεως καὶ ἀπορρόφησις τῆς πολιτικῆς ἀντιδράσεως εἰς τὰ πλαίσια τῆς πολιτικῆς επικοινωνίας

Αἱ ἀξίαι-πλαίσια διὰ τὰς ὁποίας ὁμιλήσαμεν προηγουμένως ἔχουν ἐξαιρετικὴν σπουδαιότητα ὄχι μόνον εἰς τὸ θέμα τῆς ἐπιτευξεως ὀριακῆς πολιτικῆς συμφωνίας ἀποτελοῦν ἐπίσης καὶ βάσιν διὰ κάθε προσωρινῶς σταθεροποιημένην πολιτικὴν συμπεριφορὰν. Ἡ ὑπαρξις σχετικῶς σταθεροποιημένης πολιτικῆς συμπεριφορᾶς ἀποκλείει τὸ «*ἀπρόσποτον*» καὶ ἐνισχύει καλῶς ἢ κακῶς—πρόκειται διὰ θέμα γνώμης—τὸ «*ἀναμενόμενον*» ὡς στοιχεῖον τοῦ πολιτικοῦ συστήματος.² Ἡ σχετικῶς σταθεροποιημένη πολιτικὴ συμπεριφορὰ ἐξασφαλίζεται: (α) μὲ ἓνα *προληπτικὸν* μηχανισμόν πολιτικῆς κοινωνικοποιήσεως, ὁ ὁποῖος ἐξασφαλίζει μίαν προελεγχομένην πολιτικὴν δραστηριότητα καὶ (β) μὲ ἓνα *διορθωτικὸν* μηχανισμόν, ὁ ὁποῖος συνίσταται εἰς ὀρισμένως τεχνικὰς ἀπορροφήσεως τῆς ἀντιδράσεως εἰς τὰς περιπτώσεις κατὰ τὰς ὁποίας ἡ τελευταία ἠθέληεν ἐμφανισθῆ ὡς ἀπειλὴ διὰ τὴν ὑπαρξίν τοῦ πολιτικοῦ συστήματος. Ἡ πολιτικὴ κοινωνικοποίησις εἶναι μία διαδικασία ἢ ὁποία εἰς τὴν «*πρώμην*» μορφήν τῆς (*socialization politique primaire*) ἐκπαίδευει τὰ ὄντα κατὰ τρόπον ὁ ὁποῖος «*ἐκτυπῶνει*» εἰς αὐτὰ κοινωνικοὺς αὐτοματισμοὺς

2. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ ἀδιάκοπος παραγωγὴ νέων ἀξιών-πλασιῶν περιορίζει τὴν πολιτικὴν επικοινωνίαν καὶ καθιστᾶ δυσχερестέραν ὀρισμένην «*ἐλεγχομένην*» πολιτικὴν δραστηριότητα. Αὐτὸ ἰσχύει ὄχι μόνον δι' ὀρισμένην ὑφισταμένην κοινωνικοπολιτικὴν δομὴν, ἀλλὰ καὶ δι' οἰονδήποτε κίνημα τὸ ὁποῖον ἀντιτίθεται εἰς τὴν τελευταία. Ἀπὸ τῆς ἀπόνεως αὐτῆς ὀρθῶς ὁ M. Duverger προσιδοποιεῖ διὰ τὰς ἀρνητικὰς συνεπειὰς τοῦ φαινομένου τῆς «*inculture*». «*Le spontanéisme des gauchistes*», γράφει, «*favorise cette deculturation, sans qu'ils se rendent compte qu'elle profite à l'ordre établi, c'est-à-dire la domination de l'oligarchie économique*. Si conservatrice qu'elle puisse être toute culture véritable constitue un outil intellectuel qui permet de mettre en cause la société existente». Εἰς *Janus, les deux faces de l'Occident*, Fayard, 1972, σ. 170.

1. Διὰ τὴν ἔννοιαν τῆς «*flexibilité conversionnelle*», βλ. A.-J. D. Métaux: *Approche systématique...*, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 184.

συμπεριφοράς. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, ὠρισμένα πολιτικά συστήματα ἐπιζητοῦν νὰ προλάβουν τὴν ἐνδεχομένην ἀπόκλιση ἀπὸ τὴν ἐπικρατοῦσαν ἰδεολογίαν (anticipatory socialization). Οἱ αὐτοματισμοὶ αὐτοί, φαινομενικῶς ἀπολιτικῶν, δροῦν, ἐν συνχειῇ, ὡς διευθυντικοὶ καὶ ἐπιλεκτικοὶ μηχανισμοὶ πολιτικῆς τοποθετήσεως. Ἡ τεχνικὴ αὐτῆ, τὴν ὁποίαν ὁ D. Riesman ὀνομάζει ἔμμεσον πολιτικὴν ἐκπαίδευσιν¹ καὶ εἰς τὴν ὁποίαν τὰ μέσα μαζικῆς ἐπικοινωνίας συμβάλλουν κατὰ ἀποφασιστικὸν τρόπον, χρησιμοποιοεῖ, πολὺ συχνά, τὴν λεγομένην «λαϊκὴν κουλτούραν».

Τυπικὴ περίπτωσις εἶναι τὰ «comics» τὰ ὁποῖα βλέπονται καὶ διαβάζονται κυρίως ἀπὸ τὰς μεσαίας τάξεις, ἐνῶ αἱ εὐπορῶτεροι καθὼς καὶ αἱ ὀλιγώτεροι ἢ περισσότεροι ἐξαθλιωμένοι εἶναι, καὶ ἡ κάθε μία διὰ διαφορετικοῦ λόγου, ἀδιάφοροι εἰς αὐτοῦ τοῦ εἶδους τὰς ἀπολαύσεις. Τὰ «comics», τὰ ὁποῖα συμβάλλουν εἰς τὴν δημιουργίαν κοινωνικῶν στυλ, δημιουργοῦν εἰς τοὺς Ἀμερικανικοὺς πολίτας πίστιν εἰς τὴν ὑπαρξίν μιάς εὐτυχίας, τὴν ὁποίαν πρέπει κανεὶς νὰ ἀναζητῆ μετ' αἰσιοδοξίαν, ἀλλὰ καὶ μέ... ὑπομονήν(!). Ὑπάρχει δηλαδὴ εἰς τὰ comics ἕνα μοντέλο κατὰ τὸ ὁποῖον ὁ καλλίτερος καὶ εὐφροέστερος θριαμβεῖ παρὰ τὴν «φτώχεια καὶ τὴν καταπίεσιν», εἰς τρόπον ὥστε αἱ ἐλπίδες του διὰ τελικὴν δικαιοσύνην νὰ περιορίζουν τὸ ἄγχος του ἀπὸ τὴν ἄμεσον δυστυχίαν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, ὁ πολίτης καταλήγει εἰς τὸ νὰ ἀποδέχεται μίαν πολιτικὴν τὴν ὁποίαν ἐνῶ θεωρεῖ κακὴν, δικαιολογεῖ μακροπροθέσμως. Ἐδόθη ἡ εὐκαιρία νὰ ἀκούσωμεν εἰς πολλὰς περιπτώσεις, ἀπὸ νεαροῦς Ἀμερικανικοῦς φοιτητάς, εἰς τὸ πανεπιστήμιον τῆς Προβηγκίας, νὰ λέγουν: «ὁ πόλεμος εἰς τὸ Βιετνάμ εἶναι διὰ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ κόσμου». Σημασίαν δὲν ἔχει ἂν εἰς τὸ τέλος οἱ περισσότεροι ἀντελήφθησαν τὴν ἀπάτην, ἀλλὰ τὸ γεγονόςς ὅτι ἦσαν, ἀπὸ τὴν ἀρχήν, ψυχολογικῶς «προπαρασκευασμένοι» νὰ δεχθοῦν καὶ νὰ πιστέψουν τὴν ἐξήγησιν αὐτήν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, ὁ μέσος Ἀμερικανός, ἀλλὰ καὶ ὁ πολίτης ἄλλων χωρῶν, προσετοιμάζεται εἰς ἕνα εἶδος σχεδὸν ὀλοκληρωτικῆς πολιτικῆς ἀνεχίας χωρὶς νὰ εἶναι ἰκανὸς νὰ ἀντιτάξῃ εἰς μίαν ἀμφίβολον ἢ ὑποπτον πολιτικὴν τὴν ἰδικὴν του κριτικὴν σκέψιν. Ὁ Γαλάτης Astérix, τὸν ὁποῖον πολλοὶ διαβάζουν καὶ ὁ ὁποῖος εἶναι περισσότερον Γάλλος παρὰ Γαλάτης, εἶναι δυνατόν νὰ θεωρηθῆ ὡς μίαν ἀνάλογον τεχνικὴν πρὸς τὰ ἀμερικανικά comics. Κατὰ τρόπον συνειδητὸν ἢ ἀσυνείδητον διὰ τὸν ἀναγνώστην, ἡ εἰκὼν ἡ ὁποία προβάλλεται ἀπὸ τὸ κείμενον αὐτὸ εἶναι ἐκείνη τῆς λειτουργικῆς ἐνότητος καὶ τῆς συνεργασίας, συνεργασίας ἐξαιρετικῶς συμπεροούσης διὰ τοὺς Γαλάτας. Ἡ συνεργασία αὐτὴ γίνεται μετὰ ἐνὸς «συστήματος» πλουσίου εἰς πλη-

ροφορίαν καὶ πτωχοῦ εἰς ἐνέργειαν, τὸ ὁποῖον εἶναι ὁ Astérix, καὶ ἐνὸς ἄλλου πτωχοῦ εἰς πληροφορίαν, ἀλλὰ πλουσίου εἰς ἐνέργειαν, τὸ ὁποῖον εἶναι ὁ Obelix. Αὐτὴ ἡ ἐνότης, τὴν ὁποίαν ὄλος ὁ κόσμος γνωρίζει καὶ θαυμάζει, ἐπέτρεψε, κατὰ τὸ μῦθον, εἰς τοὺς Γαλάτας νὰ ἀντιμετωπίσουν ἐπιτυχῶς τοὺς πολυαριθμοτέρους καὶ καλλίτερον ἐξοπλισμένους Ρωμαίους... ἀλλὰ πάντοτε κατωτέρους τῶν Γαλατῶν.

Τὸ μοντέλο αὐτὸ, ἀνατοποθετούμενον ἐντὸς τῆς συγχρόνου γαλλικῆς κοινωνίας, συμβάλλει, ἔστω καὶ ἀσυνειδήτως, εἰς τὴν γενικὴν ἀναγνώρισιν τῶν ἀγαθῶν τῆς συνεργασίας. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, μίαν πολιτικὴν δραστηριότητα, ἐκδήλωσις καὶ «ἐπικινδύνως» διασπαστικὴ, εὐρίσκειται ψυχολογικῶς προελεγχομένη ἀπὸ μίαν πρόμιον καὶ ἀδιόρατον πολιτικὴν κοινωνικοποίησιν ἡ ὁποία, εἰς τὴν κατάλληλον στιγμήν, θὰ δύναται νὰ θέσῃ εἰς κίνησιν αὐτοματισμοὺς ἐπιστασιακῶς τῆς «ἐθνικῆς» ἐνότητος καὶ ἀλληλεγγύης.

Εἰς ὅτι ἀφορᾷ εἰς τὸν μηχανισμόν ἀπορροφήσεως τῆς ἀντιδράσεως (recuperation), πρόκειται διὰ μίαν διαδικασίαν πολιτικῆς ἐπικοινωνίας διορθωτικῆς ἀποστολῆς. Αὐτὴ συνίσταται εἰς τὴν ἐξουδετέρωσιν κάθε πολιτικῆς τοποθετήσεως ἡ ὁποία ἀμφισβητεῖ «ἐπικινδύνως» τὸ ὑφιστάμενον σύστημα πολιτικῶν ἀξιών. Πρόκειται πράγματι δι' ἀπορροφητικὴν διαδικασίαν διότι, ἐνῶ δὲν ἐκφράζει ἐκδήλωσις τὴν ἀντίθεσιν τῆς εἰς τὴν διατυπωθεῖσαν ἀμφοβήτησιν, τῆς ἀφαιρεῖ τὴν ἐπικινδυνότητα, καθ' ὅσον τὴν δέχεται ἀλλὰ μὴ τροποποιημένην τὴν μαχητικὴν τῆς κατῶθυσιν. Ἡ περιπτώσις τῆς ἀπορροφῆσεως τοῦ κινήματος hippis εἶναι ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς χαρακτηριστικὴ. Γνωρίζομεν ὅλοι ὅτι ἡ «ψυχολογικὴ ἀνάστησις» ἡ ὁποία εἰς ὠρισμένην περίοδον ἠμφεσβήτησε μετ' σχετικὴν ἐπιτυχίαν τὴν δομὴν τῆς «καταναλωτικῆς κοινωνίας», ἀπόλεσε τελικῶς κάθε ὑπονομενικὴν ἀποτελεσματικότητα. Καὶ αὐτὸ, διότι ὄχι μόνον ἐπρόκειτο διὰ μίαν ἄνετον φιλοσοφίαν, ἡ ὁποία προσέφερε τὴν φυγὴν εἰς κάποιον ἀφύσικον παράδεισον καὶ συγχρόνως ἀπέριππε τὴν πολιτικὴν ὡς δυνατότητα κοινωνικῆς ἀλλαγῆς, ἀλλὰ καὶ διότι τελικῶς ὑπέκρινεν εἰς τὴν διορθωτικὴν ἀπορρόφησιν αὐτῆς τῆς ἰδίας τῆς κοινωνίας, τὴν ὁποίαν ἤθελε νὰ μεταβάλλῃ. Ἡ τελευταία, μετ' τὸ νὰ «κιοθετήσῃ» τὸν χιλιπτόν τρόπον ἐμφανίσεως, τὰ ἄνη καὶ τὰ χρώματα, καὶ μετ' τὸ νὰ μετατρέψῃ εἰς προϊόντα καταναλώσεως, τὰ ἐστέρησε τῆς δυνατότητος κοινωνικῆς κριτικῆς.²

2. Πολιτικὴ ἐπικοινωνία καὶ προϋποθέσεις ἐπικοινωνιακῆς ὀλοκληρώσεως

Ἀπὸ τὰς ἀνωτέρω σκέψεις ἐξάγεται ὅτι κατὰ ἕνα γενικὸν τρόπον, ἡ δημιουργία ἀποτελεσματικῆς καὶ

1. D. Riesman: *La foule solitaire, Anatomie de la société moderne*, Arthaud, 1964, σ. 258.

2. Βλ. M. Duverger, ἐνθ' ἄνωκ., σ. 228 καὶ R.-G. Schwartzberg: *Sociologie politique*, Domat Montchrestien, 1974, σ. 394-395.

ρεούσης πολιτικής επικοινωνίας είναι συνάρτησης του μέτρου εις τὸ ὅποιον ἡ τελευταία συμφωνεῖ μετὰ τὴν γενικὴν κοινωνικὴν ἐπικοινωνίαν. Ἡ ἐπίτευξις, ὁμῶς, ἐπικοινωνιακῆς «ὀλοκληρώσεως», εἴτε εἰς τὸ μικροπολιτικὸν εἴτε εἰς τὸ μακροπολιτικὸν ἐπίπεδον, ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν τήρησιν δύο βασικῶν ἐπικοινωνιακῶν ἀρχῶν: α) τῆς ἀναλογικῆς ἐπανεισαγωγῆς καὶ β) τῆς καθησυχαστικῆς ταυτότητος.

Ἡ ἀρχὴ τῆς ἀναλογικῆς ἐπανεισαγωγῆς ἐφαρμόζεται εἰς τὴν διαφημιστικὴν τεχνικὴν καὶ ἀποτελεῖ δομικὸν στοιχεῖον τῆς «κοινωνίας τῆς καταναλώσεως». Ἡ ἀρχὴ αὕτη συνίσταται εἰς τὴν προβολὴν ἐνὸς προϊόντος μέσῳ μιᾶς παραστάσεως ἣ ὅποια νὰ εἶναι ὅσον γίνεται εὐχάριστος καὶ ἀποδεκτὸς. Ἡ εἰκὼν ἀπὸ ἓνα ὄρατον χαμόγελον π.χ., ἣ ὅποια ἱκανοποιεῖ τὴν διάχυτον ἀνάγκην αἰσιοδοξίας καὶ ἀνθρωπίνης ἀσπιητικῆς, εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπανεισαχθῇ μετὰ τὴν ἐτικέταν ἐνὸς προϊόντος. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, ἡ πρώτη φάσις τῆς ἐργασίας συνίσταται εἰς τὴν διαπίστωσιν ὅτι τὸ ὄρατον καὶ γοητευτικὸν χαμόγελον εἶναι μία ψυχολογικῶς «ἐμπροερισμὸς» κοινωνικῆς ἀξίας. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, τὸ χαμόγελον ἐνὸς πολιτικοῦ «πρέπει» νὰ δημιουργῇ ἐλξιν καὶ ἀποδοχὴν. Ὁ πολιτικὸς δὲν διαφέρει εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἀπὸ ἓνα προϊόν τὸ ὅποιον «παλεῖται» μετὰ ἀνάλογον ἐπικολημένον χαμόγελον. Τὸ συμπέρασμα τὸ ὅποιον ἐξάγεται ἀπὸ ἀνάλογους ἐμπειρικῶς διαπιστώσεις εἶναι ὅτι ἓνα πολιτικὸν μήνυμα, μία πολιτικὴ ὁμιλία, μία πολιτικὴ ἀπόφασις, ὅχι μόνον δὲν θὰ πρέπει νὰ ἀντιτίθενται ριζικῶς εἰς τὸ ἴσχυρον πολιτικὸν σύστημα (ὀριακῆ, πολιτιστικῆς συμφωνίας), ἀλλὰ ἀκόμη καὶ νὰ δημιουργοῦν τὴν ἐλξιν καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς «καταναλώσεως» των. Κατὰ δεύτερον λόγον διὰ νὰ δυνάται ἡ ἀξία ἣ ὅποια ἐπινασίνεται νὰ εἶναι ἓνα ἀποτελεσματικὸν μέσον ὑποστηρίξεως (support) τοῦ πολιτικοῦ μηνύματος, πρέπει νὰ ἐξῆ ἐπιλεγῆ κατὰ τρόπον ὁ ὅποιος νὰ ἀνταποκρίνεται ὅχι μόνον εἰς τὰ γενικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς συγκεκριμένης κοινωνικῆς ἐπικοινωνίας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἰδιαιτερότητα τῆς τελευταίας. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, εἴαν εἰς μίαν «βιομηχανικὴν κοινωνίαν» τὸ χαμόγελον ἢμπορεῖ νὰ εἶναι ἓνα κατ'ἀλλήλων μέσον ἐπικοινωνιακῆς ὑποστηρίξεως, εἰς μίαν κοινωνίαν περιορισμένης ἢ ἀνίσου ἀναπτύξεως ἢμπορεῖ νὰ ἀποβῇ πρόκλησις καὶ εἰκὼν ἣ ὅποια ἀνανακλᾷ μίαν ἀνύπαρκτον εὐτυχίαν. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον εἰς μίαν ὑπερπαραδοσιακὴν κοινωνίαν ὁ πολιτικὸς, ὁ ὁποῖος θὰ ἐτόλμα νὰ ἐμφανισθῆ μετὰ ἓνα στυλ ἐντελῶς ἀνεπιτήδευτον, θὰ διεκινδύνευεν, ἴσως, ἄμεσον καταποντισμὸν του, διότι αὐτοῦ τοῦ εἶδους ἣ ἐμφάνισις δὲν θὰ ἦτο σύμφωνος πρὸς τὰ ἀπαιτήσεις τῆς κοινωνίας αὐτῆς. Ἀντιθέτως, εἰς περιβάλλον ὀλιγώτερον φεωραλιστικὸν καὶ νευρωτικόν, ὁ πολιτικὸς ὁ ὁποῖος θὰ ἐμφανίζετο μετὰ ἓνα ἐνδύματα, πιθανῶς νὰ ἐπετύγχανε πολὺ περισσότερον. Ὡς παράδειγμα ἀναλογικῆς ἐπανεισαγωγῆς

θὰ ἢμπορούσαμεν, τέλος, νὰ ἀναφέρωμεν καὶ τὴν «εἰλικρινεῖαν».¹ Εἰς ἓνα, δηλαδῆ, κοινωνικὸν καὶ πολιτικὸν περιβάλλον, εἰς τὸ ὅποιον ἡ εἰλικρινεῖα εἶναι ἓνα ἐπιδικώμενον ἀγαθόν, ὁ πολιτικὸς ὁ ὁποῖος ἐμφανίζεται ὡς εἰλικρινὴς, καὶ ἐν ἀκόμῃ δὲν εἶναι, ἐπικοινωνεῖ εὐκολώτερον καὶ ἀποτελεσματικώτερον. Καὶ αὐτὸ, διότι τὸ στυλ «εἰλικρινεῖας» ἀποτελεῖ ἀναλογικὴν ἐπανεισαγωγὴν μιᾶς ἀξίας ἣ ὅποια ἀποτελεῖ μέρος τοῦ ὄρισταμένου πολιτιστικοῦ συστήματος τῆς συγκεκριμένης κοινωνίας. Ἡ ἀρχὴ τῆς ἀναλογικῆς ἐπανεισαγωγῆς ἔχει ἰδιαιτεράν ὁμῶς σημασίαν εἰς τὰς περιπτώσεις τῆς παραπλανητικῆς πολιτικῆς ἐπικοινωνίας. Δηλαδῆ, ὁ δέκτης μιᾶς πολιτικῆς πληροφορίας, ἀπορροφημένος ἀπὸ τὴν «φόρμα» μετὰ τὴν ὅποιαν τὸ πολιτικὸν μήνυμα προωθεῖται, π.χ. ἀπὸ τὴν «εἰλικρινεῖαν», ἢμπορεῖ νὰ μὴ ἀποδόσῃ τὴν δέουσαν σημασίαν εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ πολιτικοῦ προβλήματος, ἣ ὅποια ἐπιδιώκεται, ἴσως, νὰ ἀποκριθῇ. Λέγομεν π.χ.: «οὔτε καὶ ἐγὼ εἶμαι σύμφωνος μετὰ τοῦ ὁ ἀ πολιτικὸς ὑποστηρίζει, ἀλλὰ παρ' ὅλα αὐτὰ μοῦ φαίνεται εἰλικρινής». Αὕτῃ ἡ ἀντίδρασις ὑποδηλᾷναι, ἔστω καὶ ἀσυνειδήτως, ἐννοικὴν τοποθετεῖται ἐναντι τοῦ συγκεκριμένου πολιτικοῦ. Ὅταν ὁ Giscard d'Estaing ἀπευθύνεται εἰς τοὺς Γάλλους καὶ χρησιμοποιοῖ ἐκεῖνον τὸ «κοιτάξτε με βαθιὰ στὰ μάτια» (regardez moi au fond des yeux) ἣ «θὰ κουβεντάσομε οἰκονομικὰ προβλήματα κοντὰ τὸ τζάκι» (au coin du feu), δὲν ἐπιχειρεῖ τίποτε ἄλλο παρὰ μίαν ἀναλογικὴν ἐπανεισαγωγὴν δύο βασικῶν κοινωνικῶν ἀξιών τοῦ γαλλικοῦ πολιτιστικοῦ συστήματος. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, τὸ γεγονός ὅτι ὁ σύγχρονος πολίτης προσανατολιζέται συχνὰ τὴν πληροφορίαν του μετὰ βίαιον τὴν «φόρμα» μέσῳ τῆς ὅποιας ἡ πολιτικὴ πληροφορία τοῦ προσφέρεται, ἐπιτρέπει ὥστε ὁ τελευταῖος νὰ ἀποδίδῃ μεγαλύτεραν σημασίαν εἰς τὴν ἐμφάνισιν καὶ μικρότεραν εἰς τὴν πραγματικὴν ἐπιδιώξιν. Κινδυνεύει νὰ μετατεθῇ, ὑπὸ ὄρισμένας προϋποθέσεις, ἀπὸ τὴν κατηγορίαν τοῦ σκεπτομένου πολίτου εἰς ἐκείνην τοῦ καταναλωτικοῦ θύματος, τὸ ὅποιον ἀγοράζει ἓνα προϊόν διὰ τὰ ὄρατα χρώματα τοῦ κιβωτίου του. Λέγομεν ὑπὸ ὄρισμένας προϋποθέσεις, διότι δὲν εἶναι πάντοτε βέβαιον ὅτι τὸ «περιτύλιγμα» τῆς πολιτικῆς πληροφορίας ἀποκρύπτει μίαν συνειδητὴν προσπάθειαν παραπλανήσεως τῆς κοινῆς γνώμης. Τὸ μόντερον στυλ π.χ. ἣ ἡ χρησιμοποίησις ἐνὸς «ζεστοῦ» τρόπου ἐκφράσεως δυνάται

1. D. Riesman, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 265 «La sincérité signifie encore que l'on adopte un style qui n'est ni agressif ni cynique, qui peut même être sans diffense, comme semble l'être la technique qu'emploient certains policiers dans leurs réponses aux questions et dans leurs conférences de presse. L'acteur se met lui même à la merci de son public et de ses propres émotions. Ainsi la sincérité de la part de l'acteur appelle la tolérance de son public: il ne serait pas juste de se montrer trop sévère avec quelqu'un qui s'est laissé voir à nu et vous a tendu la main de l'amitié».

νά ἔχη ὡς σκοπὸν ὄχι τὴν ἀποσιώπησιν τῶν «ἐνοχλητικῶν» στοιχείων τοῦ πολιτικοῦ μηνύματος, ἀλλὰ ἀντιθέτως νὰ συνιστᾷ προσπάθειαν καθιέρωσης ἐνὸς ἀντιφορμαλιστικοῦ τρόπου σκέψεως. Εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσιν πρόκειται διὰ μιαν γενικωτέραν πολιτικὴν στρατηγικὴν ἢ ὁποία ἐπιθυμεῖ νὰ βοηθήσῃ μιαν κοινωνίαν νὰ συνειδητοποιήσῃ τὴν γενικωτέραν ψυχολογικὴν τῆς καταπίεσιν. Ἡ καταπίεσις αὕτη δυνατόν νὰ γίνεται π.χ. μετὰ τὴν ἐπίσημον καθιέρωσιν μιᾶς «ἐπισήμου καὶ ἀναλλοιώτου γλώσσης», ἀνικάνου ὁμοῦ νὰ ἐκφράσῃ τὸν ζωντανὸν παλμὸν τῆς καθημερινῆς καὶ ἄλλης ζωῆς. Εἶναι, συνεπῶς, δύσκολον νὰ συμπεράνῃ κανεὶς, κατὰ τρόπον ἀπόλυτον, ὅτι ἡ χρησιμοποιοῦσις ἀναλογικῶν ἐπαπειρωγῶν, ὅπως ἡ ἔξαρσις τῆς εἰλικρινείας π.χ. ἢ τῆς ἀπλότητος, ἀποτελοῦν πάντοτε δείγματα δημαγωγικῆς πολιτικῆς.

Ἡ δευτέρα κοινωνικοψυχολογικὴ ἀρχή, διὰ τῆς ὁποίας ἐπιδιώκεται ἡ ἐπικοινωνιακὴ ὁλοκλήρωσις, εἶναι ἐκείνη τῆς *καθυσυχαστικῆς ταυτότητος*. Αὕτη συνίσταται εἰς τὴν *δημιουργίαν ἐνὸς αἰσθήματος κοινότητος, μετὰ τὴν ἔννοιαν τὸν «we feeling» μεταξὺ ἐκείνων οἱ ὅποιοι «ἀπορασιζοῦν» καὶ ἐκείνων οἱ ὅποιοι θὰ ὑποστοῦν τὰς συνεπειὰς τῆς πολιτικῆς ἀποφάσεως*. Ἡ δημιουργία αὐτοῦ τοῦ αἰσθήματος εἶναι τόσον περισσώτερον ἀπαραίτητος ὅσον ἡ πολιτικὴ ἀπόφασις θὰ προεκάλει, εἰς μιαν κατηγορίαν πολιτῶν, ἀμφιβολίαν ἢ φόβον. Τὸ αἰσθμα ταυτότητος εἶναι δυνατόν νὰ ἀναφέρεται εἴτε εἰς τὰς ἰδίας ἱκανοποιήσεις εἴτε εἰς τὰς ἰδίας στερήσεις εἴτε, τέλος, εἰς τὰς ἰδίας ἀτελείας. Ἡ ἀλλὰ εἶναι κυρίως ἡ ἀνθρωπίνην περιπτώσιν τῶν ἰδίων ἀδυναμιῶν καὶ ἀτελειῶν¹ ἢ ὁποία ἀποτελεῖ καὶ τὴν καταλληλοτέραν βῆσιν διὰ τὴν δημιουργίαν καθυσυχαστικῆς ταυτότητος. Καὶ αὐτό, διότι διὰ τῆς φαινομενικῆς ἐξάρσεως τῶν ἰδίων ἀτελειῶν οἱ πλέον ἀδύνατοι αἰσθάνονται ὅτι ἀπειλοῦνται ὀλιγώτερον ἀπὸ τοὺς περισσώτερον δυνατούς. Ὁ πολιτικός, ὁ ὁποῖος παρουσιάζεται λ.χ. εἰς συγκέντρωσιν μετὰ ἐπιδιωρθωμένον ὑποκάμισον, τὸ ὅπονον ὁμοῦ διακριτικῶς ἀφῆναι νὰ γίνεται ἀντιληπτόν, ἐφαρμόζει τὴν ἀρχὴν τῆς καθυσυχαστικῆς ταυτότητος—ἄγνωστον βεβαίως μετὰ πόσιν ἐπιτυχίαν. Ἡ ἀρχὴ αὕτη ὁμοῦ ἐφαρμόζεται, κυρίως, εἰς πολὺ σπουδαιότερα ἐπίπεδα πολιτικῆς ἐπικοινωνίας. Τὸ κείμενον τὸ ὅποιον ἀκολουθεῖ, καὶ τὸ ὅποιον χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἀρκέτον κυνισμόν, προέρχεται ἀπὸ ἓνα μέσον Ἀμερικανὸν καὶ εἶναι ἐξόχως ἀπο-

καλυπτικὸν διὰ τὴν «χρησιμότητα» τῆς ἀρχῆς τῆς καθυσυχαστικῆς ταυτότητος, εἰς τὰς διεθνεῖς σχέσεις. Εἰς τὸ ἐρώτημα ἐὰν αἱ ΗΠΑ ἐμφανίζονται ὑπερμέτρως διαλλακτικαί εἰς τὰς συζητήσεις εἰς τὸν ΟΗΕ ἀπήντησεν: «αὐτὸ τελικῶς ὀφείλει τὰς ΗΠΑ, διότι δὲν θέλομεν νὰ δώσωμεν τὴν ἐντύπωσιν εἰς τοὺς ἄλλους λαοὺς ὅτι ἐπιδιώκομεν νὰ ἀναλάβωμεν τὴν πραγματικὴν διαχείρισιν τῶν ὑποθέσεων τῶν. Οἱ ἄλλοι λαοὶ γνωρίζουν ὅτι αὐτὸς εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς Ρωσίας καὶ δι' αὐτὸ πιστεύουν ὅτι γίνεται τὸση συζήτησις. Διότι, ἐὰν αἰσθανθῶν, ἐὰν ἀντιληφθῶν, ὅτι θέλομεν νὰ τοὺς θέσωμεν ὑπὸ τὸν ἐλεγχὸν μας, δὲν θὰ μᾶς ἐμπιστευθῶνται καὶ τότε πλεον δὲν θὰ μπορέσωμεν νὰ ἐξασφαλίσωμεν καὶ νὰ διευθύνωμεν ὄλο αὐτὸ τὸ πρόγραμμα τὸ ὅποιον, κατὰ τὴν γνώμην μου, ὀφειλομεν νὰ διευθύνωμεν. Καὶ μάλιστα, ὅταν δὲν κατορθώνομεν ἀπολύτως αὐτὸ τὸ ὅποιον θέλομεν καὶ αἱ ἐφημερίδες γράφουν ὅτι ἐχάσαμεν, ἐγὼ πιστεύω, ὅτι αὐτὸ εἶναι πολὺν χρῆσιμον διότι ἐπιτρέπει εἰς πολλοὺς λαοὺς νὰ θεωροῦν ὅτι εἴμεθα ὅπως ἀκριβῶς αὐτοί, ὅτι ἐχομεν καὶ ἡμεῖς τὰ προβλήματα μᾶς. Αὐτὸ θὰ μᾶς ἔκανε περισσώτερον συμπαθεῖς καὶ περισσώτερον φιλικούς»²

Αἱ προσπάθειαι ὄρισμένων κομμουνιστικῶν κομμάτων τῆς δυτικῆς Εὐρώπης νὰ ταυτίζωνται, ὅσο εἶναι δυνατόν, πρὸς ἓνα ελάχιστον τρόπον ζωῆς τῆς «βιομηχανικῆς κοινωνίας», ἀδοικεῖν πόσιν ἡ ἀρχὴ τῆς καθυσυχαστικῆς ταυτότητος θεωρεῖται καὶ ἐδῶ χρήσιμος. Εἰς τὴν Γαλλίαν τὸ κομμουνιστικὸν κόμμα ἀγωνίζεται ἀπὸ πολὺν καιρὸν «ἐντὸς τοῦ συστήματος» καὶ ὄχι πλεον «διὰ τὸ σύστημα». Εἰς πολλὰς εὐκαιρίας οἱ κομμουνισταὶ ἐπιδιώκουν νὰ καθυσυχάσουν τὸν μέσον Γάλλον ὅτι τίποτε δὲν πρόκειται νὰ τοῦ συμβῇ ἢν τὸ κομμουνιστικὸν κόμμα ἔλθῃ εἰς τὴν ἐξουσίαν καὶ ὅτι *ὄλαι αἱ ἀνέσεις* τῆς νοικοκυρᾶς, τὸ ἰδιωτικὸν αὐτοκίνητον καὶ ἡ ἐξοχικὴ κατοικία δὲν πρόκειται νὰ θηγοῦν. Εἶναι ἀρκούντως ἀποκαλυπτικὸν ὅτι κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς μεγάλης ἀπεργίας τῶν ταχυδρομικῶν, τὸ φθινόπωρον τοῦ 1974, τὸ γαλλικὸν κομμουνιστικὸν κόμμα, ἔστω καὶ ἢν ἠπειλεῖ «γενικὴν ἀπεργίαν», ἐρρόντιζε ταυτοχρόνως νὰ διακηρῶσιν ὅτι τὸ ἀπεργιακὸν κίνημα ἦτο πρὸς τὸ συμφέρον ὁλοκλήρου τοῦ γαλλικοῦ λαοῦ καὶ ὅτι εἰς καμμίαν περίπτωσιν δὲν ἐπεδιώκετο νὰ ριφθῇ ἡ χώρα εἰς τὸ χάος. Ἀντιθέτως, ἡ κυβερνήσις ἔκανε τὸ πᾶν διὰ νὰ καταστρέψῃ κάθε προσπάθειαν καθυσυχαστικῆς ταυτότητος τοῦ κομμουνιστικοῦ κόμματος καὶ δὲν ἔπαυε νὰ τονίζῃ ὅτι ἐθεώρει ἀποκαλυπτικὸν μιᾶς ἐνδυνάστεως ἐπαναστατικῆς σχεδιάσεως.

Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀνάλογον, ἀλλὰ ἀνεστραμμένον, φαινόμενον παρετήρηθη κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς προεκλογικῆς περιόδου ἢ ὁποία ἠκολούθησε τὴν πτώσιν τῶν συνταγματαρχῶν (Ἰούλιος 1974). Τὰ

2. Bl. *Four American Discuss Aid to Europe*, Study no 18, University of Michigan Survey Research Center, 1947, σ. 13.

1. Μία ἀποκαλυπτικὴ ἀτέλεια ἢ ὁποία ἐπισύρει, κατὰ κανόνα, τὴν κριτικὴν εἶναι δυνατόν νὰ δημιουργήσῃ βῆσιν ψυχολογικῆς κοινότητος καὶ συνεπῶς συμπάθειαν ἀπὸ τὴν πλευρὰν ἐκείνων οἱ ὅποιοι χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὰς αὐτὰς ἀτελείας. Ὅπως ἐπιβεβαιώνει ὁ U. Bronfenbrenner («Parsons Theory of Identification», εἰς M. Black: *The Social Theories of T. Parsons*, 1961, σ. 191) «It is a familiar tenet of most theories of identification that close association with another leads to the taking on of his characteristics. What is more, the theories assert that such assimilation takes place even perhaps especially—when the particular other is an object of censure».

έλληνικά κομμουνιστικά κόμματα προσεπάθησαν να επικοινωνήσουν με τὸ ἐκλογικὸν σῶμα κατὰ ἕνα μετριοπαθῆ τρόπον, ὁ ὁποῖος νὰ τοὺς ἐξυψώσῃ τὴν μεγαλύτεραν δυνατὴν ταυτότητα μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ λαοῦ. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ἀρκούντως ἐνδιαφέρον, διότι με αὐτὸν τὸν τρόπον ἀπώλεσαν μέρος τῆς ἄκρας ἀριστερᾶς τὸ ὁποῖον ἐθεώρησε τὴν προσπάθειαν αὐτὴν ὡς προδοσίαν. Συγχρόνως, δὲν φαίνεται νὰ ἐκέρδιον τίποτε ἀπὸ τὴν πλευρὰν τῶν μετριοπαθῶν καὶ τῶν σοσιαλδημοκρατῶν, οἱ ὁποῖοι ὀψωδῆσθε ἐψηφίσαν ὑπὲρ μιᾶς σχετικῶς ἀναθεωρήσεως δεξιῶς ἐμφανισθείσης ὑπὸ catch-all leader καὶ ὀρισμένων κεντρῶν καὶ «νέων δυνάμεων» ἀντιστασιακῆς κυρίως προελεύσεως. Ἐξ ἄλλου, τὸ ΠΑΣΟΚ τὸ ὁποῖον ἐχρησιμοποίησε μίαν ἐκδήλωσιν ἀντικαθησυχαστικὴν «σημαντικὴν» (absolute-value oriented), μολοντί κατάρθωσε νὰ κερδίσῃ, πιθανῶς, μέρος τῆς ἀριστερᾶς καὶ τῆς νεολαίας ἣ ὅποια ἐδίψα δι' ἀναδιάρθρωσιν, ἀπώλεσεν ἐν τούτοις μέρος ἀνεμενομένης ἐκλογικῆς δυνάμεως, τὸ ὁποῖον ἴσως θὰ ἐψηφίσε ΠΑΣΟΚ, ἐὰν ἦ προεκλογικὴ του ἐκστρατεία ἦτο ὀλιγώτερον θεαλλώδης. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, ἀπὸ μίαν κακὴν ἐκτίμησιν τῶν πιθανοτήτων τὰς ὁποίας ἔχει ἕνα πολιτικὸν μήνυμα νὰ γίνῃ ἀποδεκτόν, ἡ πολιτικὴ ἐπικοινωνία ἀπεδείχθη ἀρνητικὴ διὰ τοὺς συγκεκριμένους φορεῖς τῆς.

Ἀπὸ τῆν ἄνωγιν τῆς ἐπιστήμης τῆς πολιτικῆς (policy science), καὶ ὄχι πλέον τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης, αὐτὸ σημαίνει ὅτι πρὶν ἀπὸ κάθε ἐκπομπὴν πολιτικοῦ μηνύματος θὰ «πρέπει» νὰ γίνεται δοκιμαστικὴ ἀναπαραγωγὴ ἐπικοινωνιακῶν συνθηκῶν (simulation communicationnelle)¹ εἰς τρόπον ὅστε τὸ μήνυμα νὰ μὴ «λανθάνεται» ἂν δὲν ἔχῃ ἐκτιμηθῆ ἀπὸ τὴν ἄνωγιν τῶν ἀντιδράσεων τὰς ὁποίας πρόκειται νὰ προκαλέσῃ. Ἡ μέθοδος εἶναι παραπλανητικὴ ἀλλὰ ἡ γνώσις τῆς ἀπεξέως τῆς εἶναι χρήσιμος. Συνεπῶς, ἡ πιθανότης τὴν ὁποίαν ἔχει ἡ πολιτικὴ ἐπικοινωνία νὰ ὀλοκληρωθῆ εἰς τὴν γενικὴν κοινωνικὴν ἐπικοινωνίαν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν πραγματικὴν καὶ ἐπιστημονικὴν ἡλεγμένην ἐκτίμησιν τῆς συγκεκριμένης πολιτικῆς πραγματικότητος.

V. πολιτικὴ ἐπικοινωνία καὶ ἐξωτερικοὶ παράγοντες

1. Ἀναλυτικὴ διάκρισις

Ἡ πολιτικὴ ἐπικοινωνία δὲν ἀποτελεῖ φαινόμενον ἀπομονωμένον ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπον πολιτικὴν διαδικασίαν. Ἡ πολιτικὴ ἐπικοινωνία ἐπηρεάζεται ἀπὸ ὀρισμένους παράγοντας, τοὺς ὁποίους συμβατικῶς ὀνομάζομεν ἐξωτερικοὺς καὶ τῶν ὁποίων ἡ ἐπίδρα-

σις ποικίλλει ἀπὸ τῆς μιᾶς χώρας εἰς τὴν ἄλλην. Οἱ περισσότερον σημαντικοὶ ἀπὸ τοὺς παράγοντας αὐτοὺς εἶναι: *φυσικοί, τεχνικοί, πολιτιστικοί, εἰδικῶς πολιτικοί.*

Ὅλοι αὐτοὶ οἱ παράγοντες τὴν στιγμὴν τῆς δράσεως τῶν ἐπὶ τῆς πολιτικῆς ἐπικοινωνίας δὲν διακρίνονται παρὰ μόνον ἀναλυτικῶς. Ἐξ ἄλλου, δὲν θὰ πρέπει νὰ διαφεύγῃ τῆς προσοχῆς μας ὅτι ἡ δράσις τοῦ ἑνὸς ἴσως νὰ ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὴν δράσιν τοῦ ἄλλου καὶ ὅτι ἀκόμη σπανίως ἡ δράσις ἑνὸς μόνον παράγοντος εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῆ ὡς ἡ κυρία καὶ ἡ περισσότερον κρίσιμος. Ἀνάλογοι περιοριστικαὶ ἐρμηνεῖαι σπανίως ἐπαληθεύουν εἰς τὰς κοινωνικὰς ἐπιστήμας.

2. Φυσικοὶ παράγοντες καὶ πολιτικὴ ἐπικοινωνία

Ἀνάκθεον οἱ φυσικοὶ παράγοντες διεδραμάτισαν σημαντικὸν ρόλον εἰς τὴν διαδικασίαν τῆς πολιτικῆς ἐπικοινωνίας καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν γενικώτερον. Τὸσον εἰς τὴν ἀρχαιότητα ὅσον καὶ εἰς τὸν μεσαίωνα, ὀρισμένοι φυσικοὶ παράγοντες εὐρέθησαν εἰς τὴν βάσιν θεωριῶν αἱ ὁποῖαι ὑπῆρξαν ὀλιγώτερον ἢ περισσότερον «οἰκουμενικῆς ἰσχύος». Εἰς τὸ τέλος τοῦ XIX αἰῶνος, ὁ F. Ratzel ἰδρύει τὴν «περίφημον» γεωπολιτικὴν. Ἡ ἐπιστήμη αὕτη, καὶ ἀνεαρτήτως τῶν ἐρμηνειῶν τὰς ὁποίας ἐδέχθη πρὸ τοῦ δευτέρου παγκοσμίου πολέμου, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ὀρισθῆ ὡς ὁ κλάδος ὁ ὁποῖος ἐρευνᾷ καὶ προσδιορίζει *πιθανολογικῶς* τὸν ρόλον τῶν φυσικῶν παραγόντων εἰς τὴν πολιτικὴν ζωὴν. Γνωρίζομεν ὅτι ὁ K.A. Wittfogel ἐπιεισήγαγε τὴν ἔννοιαν τοῦ «ἀνατολικοῦ δεσποτισμοῦ» διὰ νὰ τονίσῃ τὴν ἀξίαν τῶν φυσικῶν παραγόντων εἰς τὴν γένεσιν καὶ τὴν διαμόρφωσιν τῶν πολιτικῶν συστημάτων. Εἰς τὸ ὁμῶν μιν βιβλίον τοῦ 1927 ὑποστηρίζει ὅτι ἡ πολιτικὴ ἐπικοινωνία καὶ τὸ πολιτικὸν σύστημα, γενικώτερον, δυνατόν νὰ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα ἑνὸς ἰδιαίτερου, π.χ., ἀρδευτικοῦ συστήματος. Κατ' αὐτὴν τὴν θεωρίαν, μία φυσικὴ διαμόρφωσις ἢ μία ἔκτασις, ἡ ὁποία ἔχει ἀνάγκην ἐνὸς μεγάλου ἀρδευτικοῦ δικτύου, ἀπαιτεῖ συντονισμὸν. Ὁ συντονισμὸς αὐτὸς εἶναι, ὅπως ὑπεστηρίχθη, συγκεντρωτικὸς, ὅπως ἐκεῖνος τῆς Ἀρχαίας Αἰγύπτου, καὶ ὁ ὁποῖος ὀδηγεῖ εἰς τὸν γενικὸν τύπον τῆς λεγομένης «ὕδραυλικῆς κοινωνίας». Αὐτὴ μὲ τὴν σειράν της ὀδηγεῖ εἰς ὀρισμένον τύπον πολιτικοῦ συστήματος, τὸ ὁποῖον ὁ συγγραφεὺς ἀποκαλεῖ «oriental despotism». Θὰ ἠμπούσε κανεὶς νὰ παρατηρήσῃ εἰς ὅλας αὐτὰς τὰς ἱστορικο-θεωρητικὰς κατασκευὰς, ὅτι θέλουν νὰ ἐρμηνεύσουν τὰ πάντα μὲ γεωγραφικὰ, γεωλογικὰ ἢ κλιματικὰ δεδομένα. Πάντως, οἱ παράγοντες αὐτοὶ, μολοντί δὲν εἶναι ἀπολύτως προσδιοριστικοὶ τοῦ κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ γίνεσθαι, ἠμποροῦν κάποτε νὰ δια-

2. K. Wittfogel: *Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power*, Yale Univ. Press, 1957, σ. 103.

1. Διὰ τὴν διαδικασίαν αὐτὴν, βλ. P. M. Burgess-J. A. Robinson: «Alliances and the Theory of Collective Action: A Simulation of Coalition Processes», εἰς J.N. Rosenau: *International Politics and Foreign Policy*, The Free Press, 1969, σ. 640 ἐπ.

δραματίσουν συμπληρωματικὸν ρόλον. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀποικιοκρατίας π.χ. ἡ πολιτικὴ ἐπικοινωνία μεταξύ μητροπόλεων καὶ ἀποικίων ἀντιμετώπισε πολλὰς δυσχερείας λόγω τῆς παρεμβολῆς φυσικῶν ἔμποδίων (μεγάλαι θαλάσσαι ἀποστάσεις, κτλ.). Ἀπὸ τὴν ἀποικίαν αὐτὴν γνωρίζομεν πόσον διηκολύθη ὁ πόλεμος τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν ΗΠΑ. Θὰ ἦτο ἕως μάλλον ὑπερβολικὸν νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ ἀνεξαρτησία τῶν ΗΠΑ δὲν ὀφείλεται παρά μόνον εἰς τὴν καλὴν τὴν τύχην νὰ ἀπέχουν ἀρκετὰς χιλιάδας μιλίων ἀπὸ τὴν Μεγάλην Βρετανίαν.

Εἰς β,τι ἀφορᾷ εἰς τὰ μέσα μαζικῆς ἐπικοινωνίας εἰδικώτερον, ἡ ἀπόστασις δυνατὸν νὰ εἶναι αἰτία σημαντικῶν δυσχεριῶν. Πράγματι, ὅταν αἱ ἐφημερίδες φθάνουν ἀργοπορημέναι, διὰ λόγους ἀποστάσεως, πληροφοροῦν διὰ γεγονότα τὰ ὅποια ἔχουν χάσει τὴν ἐπικαιρότητά των. Ἀπὸ ἄλλης πλευρᾶς, μία ἀνώμαλος φυσικὴ διαμόρφωσις ἤμπορεῖ νὰ δημιουργήσῃ τεράστια προβλήματα εἰς τὰς τηλεοπτικὰς ἀναμεταδόσεις. Ὅταν π.χ. ἡ πολιτικὴ ἐξουσία ἔχῃ κάποτε ἀπλότυον ἀνάγκην ἐνὸς διαύλου, ἡ ἀνώμαλος φυσικὴ διαμόρφωσις ἀποκτὰ ἰδιαιτέραν ἀξίαν καὶ σημασίαν. Καὶ ὅταν τὸ ἐμπόδιον αὐτὸ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξουδετερωθῇ με δαπανήρας συμπληρωματικὰς ὑποδομᾶς σταδιακῆς ἀναμεταδόσεως, ἡ κυβερνητικὴ πολιτικὴ ἐπικοινωνία γίνεται ἐξαιρετικῶς δυσχερῆς. Ἀνάλογον πρόβλημα εἶναι δυνατὸν νὰ δημιουργηθῇ ὅταν ἡ πολιτικὴ μίᾶς κυβερνήσεως συνίσταται εἰς τὴν διάδοσιν καὶ «ἐμπέδωσιν» μιᾶς «ὀλοκληροποικιτικῆς» ἰδεολογίας (intégrationniste) εἰς μίαν χώραν εἰς τὴν ὅποιαν αἱ κοινωνικαὶ καὶ πολιτικαὶ διαμάχαι ἀπειλοῦν τὴν «πολιτικὴν κοινότητα», ἐνὸ ὁ πληθυσμὸς εἶναι διεσπαρμένους εἰς μὲγάλον ἀριθμὸν ἀπομονωμένων χωρίων με δύσκολον ἐπικοινωνίαν. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν, ἡ δημιουργία ἐπαναστατικῶν πυρῆων καὶ συνθηκῶν ἀνταρτοπολέμου εἶναι ὄχι μόνον εὐκόλος ἀλλὰ ἔχει καὶ ...γεωπολιτικὴν προστάσιαν. Ἀντιθέτως, εἰς μίαν χώραν τῆς ὁποίας ἡ εδαφολογικὴ διαμόρφωσις εἶναι ὁμαλὴ ὥστε νὰ ἐπιτρέπῃ τὴν ἀνάπτυξιν μεγάλου καὶ σχετικῶς οἰκονομικοῦ δικτύου, ὁ κυβερνητικὸς ἔλεγχος εἶναι εὐχερέστερος καὶ ἡ ἐπαναστατικὴ προπαρασκευὴ δυσχερέστερα. Εἶναι βέβαιον ὅτι αἱ ἰδέαι δὲν κυκλοφοροῦν με... αὐτοκίνητον, ἀλλὰ τὸ αὐτοκίνητον, καὶ συνεπῶς τὸ ὀδικὸν δίκτυον, εἶναι ἀναγκαῖα προϋποθέσεις διὰ τὴν μετακίνησιν ἐκείνων οἱ ὅποιοι θὰ κυκλοφορήσων τὰς ἰδέας. Ἡ περίπτωσις ἐμφανίζει μὲγάλην πρακτικὴν σπουδαιότητα, ὅταν πρόκειται μάλιστα διὰ χώραν τῆς ὁποίας ἡ κοινωνικὴ δομὴ «ἐπιβάλλει» διαπροσωπικὰς (face to face) ἐπικοινωνιακὰς σχέσεις. Εἰς ὀρισμένας χώρας, αἱ κυβερνήσεις αἱ ὅποια προήλθον ἢ ἐπεβλήθησαν μετὰ ἀπὸ ἐμφύλιον πόλεμον, ἔδωσαν ἐξαιρετικὴν σημασίαν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν ἐνὸς ἐπικοινωνιακοῦ δικτύου τὸ ὅποιον εἰς τὴν ἀνάγκην θὰ διηκούλυεν κάθε ἐπέμβασιν. Ἡ τεχνητὴ αὐτὴ γεωπολιτικὴ συνθήκη δὲ-

νεται νὰ «ἀποθαρρύνῃ» κάθε προσπάθειαν ἐπαναστατικῆς διαδικασίας.¹ Ὑπρισμένας χώρας ἐξ ἄλλου διαθετοῦν σήμερον συγκοινωνιακὸν καὶ κυρίως ἐπικοινωνιακὸν ἠλεκτρονικὸν σύστημα τὸ ὅποιον, ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ γενικὸν ἐπίπεδον τῆς ἀναπτύξεώς των, εἶναι περισσότερον τελειοποιημένον ἀπὸ ἐκεῖνο ἄλλων χωρῶν με ὑψηλότερον δείκτην γενικῆς ἀναπτύξεως.

Ἡ ἀνώμαλος εδαφολογικὴ διαμόρφωσις, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ φυσικὸν παράγοντα, πρέπει νὰ διακρίνεται ἀπὸ τὴν διασπορὰν τοῦ πληθυσμοῦ εἰς μικρὰ χωρία, τὰ ὅποια χαρακτηρίζονται ἀπὸ μίαν κοινωνικὴν δομὴν ὀλιγώτερον ἢ περισσότερον ἀγροτικὴν. Ἐδῶ πρόκειται δι' ἓνα δημογραφικὸν² παράγοντα, ὁ ὅποιος διαδραματίζει σημαντικὸν ρόλον εἰς τὴν διαδικασίαν τῆς πολιτικῆς ἐπικοινωνίας. Παρατηρήθη ὅτι εἰς χώρας κάτω τῶν 5.000 κατοίκων οἱ ἄνθρωποι διαβιοῦν ἐντὸς ἐνὸς συστήματος περισσότερον «κοινοτικῶς» παρά «συνοικιακῶς»—με τὴν κοινωνιολογικὴν σημασίαν τῶν ὄρων—ἐνῶ ἡ ὀριακὴ ἀνομιμία δὲν ὑπάρχει διὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ αὐτόνομον ἰδιωτικὴν ζωὴν.³ Εἰς τὰς ἐξαιρέσεις αὐτάς, ὁ ἔλεγχος τῆς ἐξουσίας εἶναι ἀποτελεσματικώτερος ἀπὸ τὸν ἀσκούμενον εἰς τὰ ἀστικά κέντρα ἢ εἰς μονάδας ἄνω τῶν 8-10.000 κατοίκων. Τὰ αὐταρχικὰ καθεστῶτα, ἡ ὀρισμένα φαινομενικῶς μόνον δημοκρατικά, ἐκμεταλλεῖνται εἰς μεγάλον βαθμὸν αὐτοῦ τοῦ εἶδους τὰς δημογραφικὰς συνθήκας διὰ νὰ δημιουργήσων τοπικοὺς μηχανισμοὺς πρακτορεύσεως καὶ ἐποπτείας τῶν πολιτῶν, ἐνῶ κάθε πρωτοβουλία τῆς ἀντιπολιτεύσεως γίνεται ἀμέσως ἀντιληπτῆ, ἐπισημαίνεται καὶ ἐμμέσως ἀποθαρρύνεται. Πρόκειται ἐδῶ διὰ μίαν ἀποκεντρωτικὴν ἐποπτείαν πρὸς ὄφελος τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, ἀντιλαμβάνομεθα διατὶ ὑπὸ παρομοίας συνθήκας ἡ «κατεῦθυνσις» τῆς πολιτικῆς ἐπικοινωνίας ἐνισχύει

1. Εἶναι ἐξ ἄλλου ἀρκούντως ἀποκαλυπτικὸν ὅτι ἡ χάραξις τῶν ὄρων τοῦ γαλλικοῦ «departement» ἐξῆδοικητικῆς περιφερείας ἐγένετο μετὰ τὴν ἐπικοινωνιακὰς καὶ συγκοινωνιακὰς δυνατότητας τῆς ἐποχῆς (Βλ. σχετικῶς G. Vedel: *Droit administratif*, Thémis, PUF, 1973, σ. 666.

2. Βλ. τὴν Λίαν ἐνδιαφέρουσαν μελέτην τοῦ M. Cadastis: «Une aimée d'occupation au service de l'étranger. L'absolute logique du coup d'Etat en Grèce», εἰς *Le monde diplomatique*, Ἰανουάριος 1974.

3. Διὰ τὴν ἔννοιαν τῆς «ἰδιωτικῆς ζωῆς» (privacy) ἀπὸ πολιτολογικῆς ἀπόψεως καὶ τῆς συνδέσεώς της πρὸς τὴν διαδικασίαν τῆς ἀστικοποιήσεως, βλ. D. Apter: *The Politics of Modernization*, Chicago Univ. Press, 1965. Ὁ συγγραφεὺς ὄχι μόνον ἀναλύει τὸ πῶς «The anonymity of the city makes possible a kind of privacy impossible in the close rural and kinship environments of earlier times» (σ. 454), ἀλλὰ χρησιμοποιοῦν τὸν ὄρον καὶ εἰς τὰ πλαίσια τῆς κοινωνικοπολιτολογικῆς ἀναλύσεως καθ' ὅσον διαπιστώνει ὅτι «The desire for privacy in modernizing and industrializing societies may be understood as a reaction to the growing visibility of life in the schools, factories and public places in general; individuals begin to feel the need to be able to withdraw from certain aspects of the modernizing process. Privacy as a consummatory value implies a protected area of life, free from political intervention» (σ. 455).

περισσότερον τήν ύφισταμένην πολιτικήν δομήν παρά τήν αντιθεμένην εἰς αὐτήν κριτικήν πολιτικήν τοποθέτησιν. Μάλιστα εἰς ὀρισμένα αὐταρχικά καθεστῶτα, εἰς τὰ ὁποῖα ὁ ἀποκλεισμός τῶν πολιτικῶν ἀντιπάλων ἀπό τὸν διοικητικὸν μηχανισμόν εἶναι ὀλιγώτερον ἢ περισσότερο γενικός, οἱ τοπικοὶ διοικητικοὶ παράγοντες ὄλων τῶν κατηγοριῶν θεωροῦνται, ἀπὸ τοὺς χωρικοὺς, ὡς φορεῖς πραγματικῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. *Ἀπὸ δυνατόν ἐν ἔχῃ καταστρεπτικῆς συνέπειας διὰ τὴν δημοκρατικὴν ἐξέλιξιν μιᾶς χώρας, καθ' ὅσον, συνήθως, ὁδηγεῖ εἰς ἓνα «τακτικὸν» κομφορμισμὸν, ὃ ὁποῖος συνίσταται εἰς τὴν φαινομενικὴν ἀποδοχὴν ἐκ μέρους τῶν διοικουμένων «παντὸς κρατοῦντος».* Καὶ τοῦτο διὰ τὴν μὴ δυσαρεστοῦνται οἱ παράγοντες καὶ νὰ διεκπεραιῶνται οἱ υποθέσεις. Ἡ ὑπάρξις αὐτῆς τῆς ψυχολογικῆς καταστάσεως χαρακτηρίζει κυρίως τὰς προβιομηχανικὰς κοινωνικὰς δομὰς, ἂν καὶ τὸ φαινόμενον δὲν ἀπουσιάζει ἐντελῶς καὶ ἀπὸ ὀρισμένους βιομηχανικὰς κοινωνίας. Εἰς ἓνα περιβάλλον αὐτοῦ τοῦ εἶδους ὁ ρόλος τῶν μέσων μαζικῆς ἐπικοινωνίας ἐνισχύεται σημαντικῶς, διότι οἱ τοπικοὶ παράγοντες ὄχι μόνον τῆς τυπικῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἀλλὰ καὶ ἐκείνοι τῆς κοινωνικῆς μεῖζονος πολιτικῆς ἀποστολῆν ἀποβάλλονται εἰς ἀποφασιστικοὺς ὀδηγητὰς γνώμης. Εἰς χώρας ὅμως με φιλειλευθέραν κοινωνικὴν δομὴν καὶ νοοτροπίαν—πρόκειται κυρίως διὰ βιομηχανικὰς κοινωνίας εἰς τὰς ὁποίας ὁ ἀστικός πληθυσμὸς ὑπερέχει σαφῶς τοῦ ἀγροτικοῦ—τὰ χωρία κάτω τῶν 5.000 κατοικῶν εἶτε εἶναι ὀλιγαριθμὰ εἶτε εὐρίσκονται πλησίον μεγαλυτέρων ἀστικῶν κέντρων. Τοῦτο ἐξουδετερώνει, κατὰ κάποιον τρόπον, τὴν πολιτικὴν καὶ πολιτιστικὴν τῶν ἀπομόνωνσιν καὶ τροποποιεῖ ριζικῶς τὰς οἰκολογικὰς συνθήκας με συνέπειαν ὁ χώρος νὰ μεταβάλλεται εἰς μίαν «μικροπόλιν» με τὴν ποικιλὴν κοινωνιολογικὴν σημασίαν τοῦ ὄρου.

3. Τεχνικοὶ παράγοντες καὶ πολιτικὴ ἐπικοινωνία

Ἡ ἀναφορὰ εἰς τὰς ἐπικοινωνιακὰς δυσκολίας, αἱ ὁποῖαι ὀφείλονται εἰς φυσικοὺς παράγοντας, μὰς ἐπέτρεψε νὰ διαπιστώσωμεν ὅτι πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς εἶναι δυνατόν νὰ ἐξουδετερωθοῦν ἀπὸ ὀρισμένους τεχνολογικοὺς συνδυασμούς, οἱ ὁποῖοι μεταβάλλουν τὸ περιβάλλον τῆς πολιτικῆς ἐπικοινωνίας ἀπὸ ἀρνητικὸν εἰς θετικόν.

Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ αὐτὴν τὴν συμβολὴν των, ὀρισμένα τεχνολογικὰ πρόδοι μετέβαλον ἀποφασιστικῶς καὶ τὴν οἰκονομικὴν προϋπόθεσιν παροχῆς πολιτικῆς πληροφορίας. Πρόκειται διὰ τὸν περιορισμὸν τοῦ κόστους παροχῆς μέσων πολιτικῆς πληροφορίας. Ἡ διάδοσις τῶν τρανζίστορς π.χ. ἔδωκεν εἰς ἄτομα περιορισμένου εισοδήματος ἓνα εὐρηθὸν μέσον πληροφοριοδοτήσεως.

Ἡ μεγαλυτέρα ὅμως «συμβολή» τῶν συγχρόνων τεχνολογικῶν μέσων εἰς τὴν πολιτικὴν ἐπικοινωνία

εἶναι ἐγινε ἐπὶ καθαρώς κυβερνητικοῦ ἐπιπέδου. Ἄν καὶ διὰ τὸ θέμα αὐτὸ θὰ ὀμιλήσωμεν εἰς τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον, εἶναι ἴσως χρήσιμον νὰ ἐπισημανθῇ ὅτι αἱ σημερινὰ κυβερνήσεις διαθέτουν ἐπικοινωνιακὰ μέσα τὰ ὁποῖα τοὺς ἐπιτρέπουν νὰ ἔχουν πληροφορίας ὄχι μόνον διὰ τὰς ἰδικὰς τῶν χώρας ἀλλὰ καὶ διὰ πολλὰς... ἄλλας. Δὲν θὰ ἀσχοληθῶμεν ἐδῶ με προβλήματα νομικῆς προστασίας καὶ ἠθικῆς ἀνεξαρτησίας. Αὐτὰ εἶναι θέματα τοῦ διεθνoῦς καὶ τοῦ συνταγματικοῦ δικαίου. Ἄπλως ὑπενθυμίζομεν ὅτι ἡ διεθνὴς ἐπικοινωνία γίνεται σήμερον μεσφ ἐνὸς δικτύου τὸ ὁποῖον ποσοτικῶς καὶ ποιοτικῶς δὲν ἔχει προηγούμενον εἰς τὴν ἱστορίαν.

4. Πολιτιστικοὶ παράγοντες καὶ πολιτικὴ ἐπικοινωνία

Οἱ πολιτιστικοὶ παράγοντες οἱ ὁποῖοι ἐμπλέκονται εἰς τὴν πολιτικὴν ἐπικοινωνίαν εἶναι πάρα πολλοί, καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ ἀναφερθῶμεν εἰς ὄλους. Πάντως, τὸ ἐπίπεδον μορφώσεως καθὼς καὶ τὸ ἐπίπεδον ἐκπαίδευσσεως εἶναι ἀπὸ τοὺς πλέον ἀποφασιστικοὺς παράγοντας.

Ἄλλεπἄλληλοι ἐμπειρικαὶ ἔρευναι ἀπέδειξαν ὅτι εἰς κοινωνίας εἰς τὰς ὁποίας ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀναλφαβήτων εἶναι ὕψηλός, ἡ ἐπικοινωνία εἰς δύο χρόνους καθὼς καὶ αἱ διαπροσωπικαὶ ἐπαφαί εἶναι αἱ ἐπικρατοῦσαι ἐπικοινωνιακαὶ δομοί. Εἰς τὰς κοινωνίας αὐτὰς οἱ «μορφωμένοι» μεταδίδουν καὶ παρουσιάζουν τὰς πολιτικὰς πληροφορίας εἰς τοὺς ἀναλφαβήτους κατὰ τὸν τρόπον των. Εἶναι ὅμως ἀναμφισβήτητον ὅτι εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν οἱ ἀναλφάβητοι δὲν δύνανται νὰ ἀντιτάξουν ἀμφισβητήσεις ἐφ' ὅσον δὲν διαθέτουν παρὰ μίαν ἐξαιρετικῶς περιορισμένην δυνατότητα πληροφοριακοῦ ἐλέγχου. Οἱ ἐπαγγελματῖαι διαστρεβλοῦσι τὴν πολιτικῶν πληροφοριῶν εὐρίσκουν ἐδῶ πρόσφορον πεδῖον δράσεως καὶ ἐνεργούν χωρὶς κανένα φόβον. Τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἀναλφάβητος δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἐλέγξῃ τὴν αὐθεντικότητα τοῦ «δηγήματος», ἐπιτρέπει εἰς ὀρισμένους νὰ προσωθῶν ὡς πληροφορίας εἶτε τὰς προσωπικὰς τῶν ἐπιθυμίας εἶτε ἐσφαλμένας ὑποθέσεις. Ἐναντιθῆτως, πειραματικαὶ μετρήσεις ἀπέδειξαν ὅτι ἄτομα τὰ ὁποῖα εἶχον πληροφορηθῇ μίαν εἰδησιν παρουσίᾳ καὶ ἄλλων προσώπων ἀναμετέδιδον τὸ περιεχόμενον τῆς με πολὺ μεγαλυτέραν πιστότητα ἀπὸ ἄλλα τὰ ὁποῖα εἶχον πληροφορηθῇ τὴν ἴδιαν εἰδησιν χωρὶς τὴν παρουσίαν τρίτων. Τὰ ἄτομα αὐτὰ εἶτε προσέθετον εἰς τὴν εἰδησιν τὰς ἰδικὰς τῶν ἀπόψεις εἶτε ἐτόνιζον περισσότερο τὸ δραματικὸν μέρος τῶν γεγονότων. Μετὸ νὰ ἐνεργούν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐδημιούργουν τεχνητὸν ἄγχος ἐντὸς τοῦ ὁποίου εἰσήρχοντο καὶ τὰ ἴδια. Καὶ αὐτὸ, διότι ἓνα τεχνητὸν καὶ ἐλεγχόμενον ἄγχος, εἰς τὸ μέτρον εἰς τὸ ὁποῖον ἀντιπαρτίθεται εἰς ἓνα φυσικὸν ἄγχος, ἔχει «καθαριστικὰς» συνέπειας (cathartic effect) με τὴν ψυχα-

ναλυτικὴν σημασίαν τοῦ ὄρου. Μὲ βάσιν τὰς διαπιστώσεις αὐτὰς θὰ ἠμπορούσαμεν νὰ καταλήξωμεν εἰς μίαν γενικωτέραν ἄλλ' ἐνδεικτικὴν πολιτολογικὴν συνάρτησιν, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν ὁ βαθμὸς πιστότητος μᾶς μεταβιβαζομένης πολιτικῆς πληροφορίας εἶναι εὐθὺς ἀνάλογος πρὸς τὴν δυνατότητα ἀσκήσεως ἐλέγχου κατὰ τὴν ἀναμετάδοσιν τῆς καὶ ἀντιστρόφως ἀνάλογος πρὸς τὴν κοινωνικοδραματικὴν ἀπόκλισιν τοῦ μεταβιβάζοντος.

Μία ἄλλη ἐνδιαφέρουσα ἐπικοινωνιακὴ δομὴ εἶναι ἐκείνη ἣ ὁποία ἀφορᾷ εἰς τὴν μετάδοσιν πληροφοριῶν μεταξύ προσώπων μὲ στοιχειώδη μόρφωσιν καὶ ἄλλων μὲ ἀνεπτυγμένην κουλτούραν. Παρατηρήθη, ἐπανειλημμένως, ὅτι τὰ πρῶτα ἀναμετέδιδον τὰς πληροφορίας κατὰ τρόπον ὀλιγώτερον ἢ περισσότερον ἀποστασιατικὸν καὶ ἄλοποιον. Ἀντιθέτως, πρόσωπα μὲ ὑψηλὸν μορφωτικὸν ἐπίπεδον μετέδιδον τὰ γεγονότα μὲ συνοχὴν καὶ προσέφευγον εἰς εἰδικωτέρας διακρισεις διὰ νὰ τὰ παρουσιάσουν ὡς ὄργανωμένας γνώσεις. Κατέληγον, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, εἰς θεωρητικὰ συμπεράσματα μὲ εὐρύτεραν πολιτικὴν σημασίαν. Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον ἐγένετο ἡ πολιτικὴ ἐπικοινωνία ἦτο περισσότερον διανοητικὸς καὶ ὀλιγώτερον ἄπτος.

Τέλος, δὲν εἶναι μόνον αἱ διαφοραὶ ἐπίπεδον μορφώσεως, αἱ ὁποῖαι ἐπιδρῶν εἰς τὴν διαδικασίαν τῆς πολιτικῆς ἐπικοινωνίας, ἀλλὰ καὶ τὸ εἶδος τοῦ διαχύτου τρόπου σκέψεως. Εἰς κοινωνίας περισσότερον μοιρολατρικὰς καὶ ὀλιγώτερον ὀρθολογιστικὰς, καὶ συνεπῶς περισσότερον ἐπιρρεεῖς εἰς συναισθηματικὰς ἐρμηνείας, ἡ διάδοσις μῆς «καταληκτικῆς» πληροφορίας εἶναι περισσότερον πιθανὴ καὶ κάποτε μάλιστα ἀναμενομένη. Ἀντιθέτως, εἰς ὀρισμένας ἐκσυγχρονισμένας κοινωνίας ὀλιγώτερον ἢ περισσότερον ρασιοναλιστικὰς (rationalized political culture),¹ ἡ «καταληκτικὴ» εἰδησις ἀντὶ νὰ ἐντυπωσιάσῃ δημιουργεῖ σκεπτικισμόν διὰ τὴν ἀθηντικότητα τῆς. Ἡ διάκρισις ὁμοῦς αὐτὴ δὲν ἀποτελεῖ ἀπόλυτον διαπίστωσιν καθ' ὅσον πολλὰ ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν ψυχολογικὴν κατάστασιν ὀρισμένης στιγμῆς. Κατὰ ἓνα γενικὸν τρόπον ὁμοῦς τὰ ἄτομα μὲ ὀρθολογιστικὴν κουλτούραν διακρίνουν ἐυκολώτερον μεταξύ πραγματικῶν γεγονότων καὶ ἄξιολογικῶν ἐκτιμήσεων. Ἡ διάκρισις μεταξύ ὀρθολογικοῦ καὶ μοιρολατρικοῦ τρόπου σκέψεως θὰ πρέπει νὰ συμπληρωθῇ μὲ τὴν παράλληλον διάκρισιν μεταξύ ρητορικῆς πολιτικῆς καὶ «ἀριθμητικῆς» πολιτικῆς ἐπιχειρηματολογίας. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι σήμερον ἡ ἐπίκλησις ἀριθμῶν καὶ στατιστικῶν προσδίδει εἰς τὴν πολιτικὴν πληροφορίαν καὐθεντικότητα καὶ «βεβαιότητα». Ἀπὸ τὴν ἄπωσιν αὐτὴν ἡ ἐποχὴ τῆς ρητορικῆς πολιτικῆς φαίνεται νὰ εὐρίσκειται εἰς τὸ τέλος τῆς. Μὲ αὐτὸ δὲν ἐπιχειρεῖται νὰ ὑποτιμηθῇ οἰαδήποτε φιλολογικὴ ἢ ἄλλη αἰσθητι-

κὴ τοποθέτησις. Ἀπλῶς, πρόκειται διὰ μίαν γενικὴν διαπίστωσιν. Ὁφειλομέν πάντως νὰ ἐπισημάνωμεν ὅτι μερικὰς φορὰς οἱ χρησιμοποιούμενοι ἀριθμοί, πίνακες καὶ διαγράμματα δὲν ἔχουν ὅσον σκόπον νὰ ἐξηγηθῶσιν, ἀλλὰ ὅσον ἐντυπωσιασμοὺς ἐκείνους οἱ ὁποῖοι γοητεύονται ἀπὸ τὸν ἀπόλυτον χαρακτήρα τῶν ἀριθμῶν. Συνεπῶς, μία μαθηματικοποιημένη πληροφορία δὲν εἶναι ἀληθὴς ἐκ μόνου τοῦ τρόπου παρουσιάσεώς της, διότι ὀρισμένοι ἀριθμοὶ ὄχι μόνον εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ψευδεῖς ἀλλὰ καὶ ἐπιτηδεῖως συνδεδασμένοι. Ὁ ἐντυπωσιασμὸς ὁμοῦς αὐτός, ὁ ὁποῖος δημιουργεῖται μὲ τὴν χρησιμοποίησιν τῶν «ἀπαθῶν» ἀριθμῶν, ἐνισχύεται σήμερον καὶ ἀπὸ τὸν ἐπικίνδυνον μῦθον ὁ ὁποῖος ἀντιπαράτασσει «πολιτικούς» καὶ «τεχνικούς» διὰ νὰ μείωσιν τοὺς πρῶτους καὶ νὰ ἐξάρῃ τοὺς δευτέρους. Ὅσον ὁμοῦς καὶ ἂν εἶναι κανεὶς ἀντίθετος πρὸς τὰς ὑπερβολὰς τῆς ρητορικῆς πολιτικῆς, πρέπει νὰ εἶναι ἐξ ἴσου προσεκτικὸς καὶ εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῶν ἀριθμῶν. Πολλὰς φορὰς οἱ δευτέρου εἶναι περισσότερον ἐπικίνδυνοι ἀπὸ τοὺς πρῶτους.

5. Πολιτικοὶ παράγοντες καὶ πολιτικὴ ἐπικοινωνία

Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς φυσικοὺς, τεχνικοὺς καὶ πολιτικοὺς παράγοντας, οἱ ὁποῖοι ἐπιδρῶν εἰς τὴν διαδικασίαν τῆς πολιτικῆς ἐπικοινωνίας, ὑπάρχουν καὶ ὀρισμένοι καθαρῶς πολιτικοί. Πρόκειται διὰ τὴν διαδικασίαν τῆς πολιτικῆς κοινωνικοποιήσεως καὶ διὰ τὴν ἰδιαίτεραν δομὴν τοῦ πολιτικοῦ καθεστώτος. Εἰς ὅ, τι ἀφορᾷ εἰς τὴν πολιτικὴν κοινωνικοποίησιν θὰ ἔχωμεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ διατυπώσωμεν ὀρισμένας σκέψεις εἰς τὴν ὑπὸ ἐκδοσιν σχετικὴν μελέτην. Ἄς μᾶς ἐπιτραπῇ ὁμοῦς νὰ ὑπενθυμίσωμεν ὅτι εἰς τὸ μέτρον εἰς τὸ ὁποῖον ἡ πολιτικὴ κοινωνικοποίησις συμβάλλει εἰς τὴν δημιουργίαν πολιτικῆς ὁμοιογενείας, δηλαδὴ εἰς μίαν εὐρεῖαν συμφωνίαν ἐπὶ τῶν πολιτικῶν ἀξιών-πλασιῶν, ἡ πολιτικὴ ἐπικοινωνία καθίσταται εὐχερεστερά εἰς ὅ, τι ἀφορᾷ εἰς ὀρισμένα μέρη ἀλλὰ καὶ βασικά θέματα.

Ἀπὸ τὴν ἄπωσιν αὐτὴν θὰ πρέπει νὰ διακρίνωμεν μεταξύ «εὐπλάστων» καὶ «ἀκάμπτων» πολιτικῶν ἀξιών-πλασιῶν. Ἡ δεύτερα κατηγορία, ἡ ὁποία εἶναι καὶ ἡ περισσότερον ἐνδιαφέρουσα, χαρακτηρίζεται κοινωνικὰς ομάδας ἢ στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἀναγραφῆ εἰς μίαν ἀτμόσφαιραν ἱστορικῶν στερεοτύπων ἀμέσως ἢ ἐμμέσως πολιτικῶν. Τὰ ἄτομα τὰ ὁποῖα ἀνήκουν εἰς αὐτὴν τὴν κατηγορίαν διαθέτουν ἓνα εἶδος ἀτομικοῦ πληροφοριακοῦ φίλτρου, τὸ ὁποῖον συντίθεται ἀπὸ «ἀθίκτους ἀξίας» εἰς τρόπον ὅστε οἰονδήποτε πολιτικὸν μήνυμα τὸ ὁποῖον θὰ προσέκρουεν εἰς τὰς ἀξίας αὐτὰς νὰ μὴ δύναται νὰ «περάσῃ» καὶ νὰ τὰ ἐπηρέασῃ. Ἀδτο δημιουργεῖ μίαν ὀλιγώτερον ἢ περισσότερον ἀκάμπτον πολιτικὴν κουλτούραν, ἣ ὁποία ἐξωτερικεύεται μὲ μίαν ψυχολογικὴν ἀδυναμίαν ἀφομοιώ-

1. G. Almond, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 24.

σεως νέων αξιών. Ἡ ἀποστροφή ἐκδηλοῦται πολ-
 λὰς φορές μὲ ὀρισμένες τυποποιημένες ἐκφράσεις,
 χειρονομίες, βλέμματα, ἀκόμη δὲ καὶ μὲ μορφασμοὺς
 οἱ ὅποιοι ἀπορρίπτουν κάθε συζήτησιν. Εἰς πολλὰς
 περιπτώσεις ἡ ἀπόρριψις τῆς συζητήσεως δικαιολο-
 γεῖται μὲ τὸ ὅτι «...τὸ πεπλανημένον τῶν τοιούτων
 ρευμάτων εἶναι προφανές». Αὐτὰ τὰ «προφανή»
 ὅμως, τὰ ὅποια δὲν εἶναι ὀλίγα, διευκολύνουν τὴν
 ἐπιφανειακὴν ἀντιμετώπισιν τῶν πραγμάτων καὶ
 ἐμποδίζουν τὴν ἀναλυτικὴν ἐπεξεργασίαν κάθε νέου
 μηνύματος.

Εἰς τὴν ἀφορὰ τώρα εἰς τὴν ἐπίδρασιν τὴν ὁποίαν
 τὸ εἶδος τοῦ πολιτικοῦ συστήματος ἡμπορεῖ νὰ ἀσκή-
 εἰς τὴν διαδικασίαν τῆς πολιτικῆς ἐπικοινωνίας,
 ἡ γενικὴ διάκρισις μεταξὺ αὐταρχικῶν καὶ νεοφι-
 λελευθέρων καθεστώτων—παρὰ τὸν ὑπεραπλοιοῦ-
 μένον χαρακτήρα της—παρμένει χρήσιμος.

Τὰ νεοφιλελεύθερα καθεστῶτα, τὰ ὁποῖα στηρί-
 ζονται ἐπὶ κοινωνικῶν δομῶν ὀλιγώτερον ἢ πε-
 ρισσότερον πλουραλιστικῶν, χαρακτηρίζονται ἀπὸ
 ἀντίστοιχον ἐπικοινωνιακὸν σύστημα, τὸ ὁποῖον
 σημαίνει ὅτι οἱ ἐπικοινωνιακοὶ διάλογοι εἶναι δια-
 νεμημένοι ὅπως περίπου καὶ ἡ ἐξουσία. Αὐτὸ ἐπι-
 τρέπει τὴν δημιουργίαν συνθηκῶν δι' «ἀμφισβητού-
 μένην πληροφορίαν» (information contestée) καί,
 συνεπῶς, ἀξιάγει τὰς πιθανότητας δι' ἀθνετικὴν
 πληροφορίαν. Πρόκειται ἐδῶ διὰ μίαν γενικωτέραν
 διαπίστωσιν, ἡ ὅποια ὅμως πρέπει νὰ ἐπαληθεύεται
 εἰς κάθε συγκεκριμένην περίπτωσιν, καθ' ὅσον ὑπάρ-
 χουν νεοφιλελεύθερα καθεστῶτα πολὺ διαφορετικὰ
 τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο.

Τὰ αὐταρχικὰ καθεστῶτα πρέπει νὰ μᾶς ἀπασχο-
 λήσουν ὀλίγον περισσότερο διότι, ἔνεκα τοῦ γεγο-
 νότου ὅτι ἀποδίδουν ἐξαιρετικὴν σημασίαν εἰς τὴν
 πολιτικὴν ἐπικοινωνίαν, ἀπέτελεσαν ἀντικείμενον
 σημαντικῶν μελετῶν.¹ Εἰς τὰ καθεστῶτα αὐτὰ τὸ
 σύνολον τοῦ ἐπικοινωνιακοῦ πολιτικοῦ συστήματος
 εἶναι ἐπιτηρούμενον, ἀπὸ δύο ἀπόψεις: α) ὡς πληρο-
 φοριακὸν περιεχόμενον, β) ὡς τεχνικὰ μέσα πληρο-
 φοριοδοτήσεως. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὅλοι οἱ
 ὑπεύθυνοι τῶν μέσων μαζικῆς ἐπικοινωνίας δεχόν-
 ται ὀδηγίαν ἀπὸ τὰς ἀρχάς. Τὸ ραδιόφωνον εἶναι
 ἡ φωνὴ τοῦ καθεστώτος, εἶναι εἰς τὴν κυριολεξίαν
 «his master's voice». Οἱ διευθυνταὶ τῶν ἐφημερίδων
 ὄχι μόνον εἶναι ὁρισμένοι ἀπὸ τὸ καθεστῶς ἀλλὰ
 καὶ ἀνήκουν εἰς τὸ καθεστῶς. Ἡ χρησιμοποίησις
 τῶν μέσων μαζικῆς ἐπικοινωνίας, καθὼς καὶ τῶν
 διαπροσωπικῶν σχέσεων, γίνεται ἐδῶ μέσῳ ἐνός
 ὀργανωμένου μοντέλου, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀπολύτως
 προσηρμοσμένον εἰς τὰς ἀνάγκας καὶ τὴν γραμμὴν
 τοῦ «κόμματος». Τὸ μοντέλον αὐτὸ δραστηριοποιεῖ-
 ται μὲ τὴν βοήθειαν διαφόρων κατηγοριῶν ὑποκι-

νητῶν (agitateurs), διαφωτιστῶν, κτλ., οἱ ὅποιοι
 ἔχουν ὡς ἀποστολὴν νὰ διοχετεύουν «τὰ» συνθή-
 ματα, ἐνῶ παρὰλλήλως ἐπιδιώκουν νὰ ἐνισχύσουν
 τὴν ἀποδοχὴν τοῦ ὀφισταμένου κοινωνικοῦ καὶ πο-
 λιτικοῦ καθεστώτος.

Τὸ αὐταρχικὸν μοντέλον πολιτικῆς ἐπικοινωνίας
 στηρίζεται γενικῶς εἰς τέσσαρας βασικὰ ὀργανωτι-
 κὰς ἀρχάς:

α) εἰς τὴν *μονοπόλησιν* τῶν μέσων ἐπικοινωνίας
 εἰς τρόπον ὥστε κάθε ἐπικοινωνιακὸς διάλογος,
 γραπτὸς ἢ προφορικὸς, νὰ χρησιμοποιῆται μόνον
 διὰ τὸν αὐτὸν σκοπὸν καὶ οὐδέποτε δι' οἰονδήποτε
 ἄλλον.

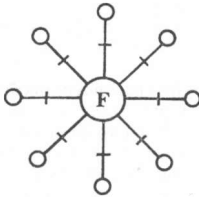
β) εἰς τὴν τεχνικὴν τῆς *ἐπικοινωνιακῆς συγκεν-
 τρώσεως*, ἡ ὅποια σημαίνει ὅτι ἓνα μήνυμα γίνεται
 τόσον περισσότερο ἀποτελεσματικὸν ὅσον εἶναι
 περισσότερον ἄπλο καὶ σταθερῶς ἐπαναλαμβανόμε-
 νον.

γ) εἰς τὴν τεχνικὴν τῆς *ἐνισχύσεως*, ἡ ὅποια συνί-
 σταιται εἰς τὴν χρησιμοποίησιν ὄλων τῶν διαθέσι-
 μων διαύλων διὰ τὸ αὐτὸ μήνυμα καὶ τὴν ἴδιαν στι-
 γμὴν, καὶ

δ) εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς *προνομιακῆς κατευθύνσεως*.
 Συμφώνως πρὸς τὴν τελευταίαν, τὸ πολιτικὸν ἐπι-
 κοινωνιακὸν σύστημα «πρέπει» νὰ εἶναι περισσότερον
 ἀποτελεσματικὸν πρὸς τὴν κατευθύνσιν καθεστώ-
 → λαὸς καὶ ὀλιγώτερον πρὸς τὴν κατευθύνσιν λαὸς
 → καθεστώ. Μὲ τὴν ἐφαρμογὴν κυρίως τῆς τε-
 λευταίας ἀρχῆς, κάθε αὐταρχικὸν καθεστῶς προσ-
 παθεῖ νὰ ἀποκτήσῃ ἐπικοινωνιακὴν ἀποτελεσματικό-
 τητα. Ἐν τούτοις, τὰ ἄτομα εὐρίσκουν πάντοτε
 τρόπους—εὐτυχῶς—νὰ κυκλοφορήσουν πεποιθήσεις,
 γνῶμας, ἀπόψεις, κρίσεις, ἀδυναμίας, κτλ. Ἐνας
 ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς τρόπους εἶναι καὶ αἱ φῆμαι ἢ δια-
 ὀδοσεις. *Αἱ φῆμαι, εἰς τὰ πλαίσια ἐνός αὐταρχικοῦ
 καθεστώτος, ἀποτελοῦν μίαν τεχνικὴν ἢ ὁποῖα ἐπιδιώ-
 κει νὰ «ἀντισταθῇ» εἰς τὴν ἐλεγχομένην πολιτικὴν
 ἐπικοινωνίαν.* Ἡ ἰδιαιτέροτης τῆς τεχνικῆς αὐτῆς
 συνίσταται εἰς τὴν κυκλοφορίαν μᾶς πληροφορίας
 κατὰ τρόπον «ἐμπιστευτικόν». Τὸ «ἐμπιστευτικόν»
 ἐξασφαλίζει ἀπὸ μίαν ἄλυστον καὶ ἀκτινοειδῆ
 διαπροσωπικὴν μεταβίβασιν. Ἡ ταχύτης πάντως
 μὲ τὴν ὁποίαν αἱ φῆμαι διαδίδονται ἐξαρτᾶται
 ἀπὸ τὴν *ἐπικαιρότητα* τοῦ περιεχομένου τῶν καὶ
 ἀπὸ τὴν ἔκτασιν τῆς *ἀμφιβολίας* τὴν ὁποίαν περιέ-
 χει τὸ μήνυμα. Διότι τὸ μήνυμα, τὸ ὁποῖον ἔχει ἀό-
 ριστον περιεχόμενον, εἶναι προσφορότερον εἰς προ-
 σωπικὰς ἐρμηνείας ὥστε ὁ κάθε ἓνας νὰ τὸ ἀναμετα-
 δίδῃ μὲ τὸν τρόπον του. Αἱ φῆμαι χαρακτηρίζονται
 ἀπὸ ρέουσιν κυκλοφορικὴν ἰκανότητα, διότι ἱκα-
 νοποιοῦν δύο βασικὰ ψυχολογικὰ λειτουργίας: μίαν
 ὀρθολογιστικὴν καὶ μίαν συγκινησιακὴν. Ἡ
 ὀρθολογιστικὴ λειτουργία συνίσταται ἐν τῷ ὅτι
 ἡ φῆμη προσφέρεται ὡς ἐξήγησις εἰς ἓνα σημαντικὸν
 πολιτικὸν πρόβλημα καὶ διὰ τὸ ὁποῖον αἱ ἀρχαὶ πα-
 ρέλειψαν ἢ ἀπέφυγον νὰ κάνουν ἀνακινώσεις.

1. Διὰ τὴν πολιτικὴν ἐπικοινωνίαν εἰς τὰ αὐταρχικὰ καθε-
 στῶτα, βλ. J. Bensman - B. Rosenberg: *Mass, Class, and
 Bureaucracy. The Evolution of Contemporary Society*. Prentice
 Hall, 1963, σ. 327.

Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ ὅταν ἡ ἐπίσημος ἐξήγησης δὲν ἱκανοποιῆ. Ἡ συγκινησιακὴ λειτουργία, ἐξ ἄλλου, συνίσταται εἰς τὸ ὅτι περιορίζει μὲσω τῆς τεχνικῆς τῆς emotional substitution τὸ ἄγχος τὸ ὁποῖον δημιουργεῖται ἀπὸ τὴν ἔλλειψιν πληροφοριῶν δι' ἓνα θέμα τὸ ὁποῖον θεωρεῖται κρίσιμον. Τὰ αὐταρχικὰ καθεστῶτα, εἰς ὅποια ἀποτελοῦν καὶ τὰ προσφορῶτερα πεδία διαδόσεως φημῶν, προσπαθοῦν νὰ ἀντιμετωπίσουν τὸ φαινόμενον διὰ διαφόρων μέσων. Εἰς τὴν ναζιστικὴν Γερμανίαν, π.χ., ἐφηρμόζετο μὲ σημαντικὴν ἐπιτυχίαν ἡ τεχνικὴ τῆς «ἀτομικῆς κοινωνίας» (société atomisée). Ἡ ἀτομικὴ κοινωνία βασίζεται εἰς τὴν δημιουργίαν μιᾶς κατακόρυφου ἀποκλειστικῆς καὶ εὐθείας ἐπικοινωνιακῆς σχέσεως μεταξὺ τοῦ Führer καὶ τοῦ κάθε Γερμανοῦ. Ἡ σχέση εὐθεῖα ἀποκλείει τὴν ὀριζόντιον ἐπικοινωνιακὴν δομὴν μεταξὺ ἀτόμων καὶ ομάδων.

κοινωνιογραμματικὴ κάτοψις τῆς ἀτομικῆς ἐπικοινωνιακῆς δομῆς

Οἱ Ἕλληνες, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς δικτατορίας τῶν συνταγματαρχῶν (1967-1974), ἐφήρμοσαν τὴν τεχνικὴν τῶν φημῶν καὶ διαδόσαν κατὰ ἓνα ἐξαιρετικῶς γόνιμον τρόπον. Εἰς τὰς περισσοτέρας περιπτώσεις ἐπρόκειτο δι' ἐμπιστευτικὰς ἐκμυστηρεύσεις (τὰς ὁποίας ἡ δικτατορία ἀπεκάλει ψιθύρους), αἱ ὁποῖαι ὁποσοδήποτε δὲν ἐβοήθησαν εἰς τὴν δημιουργίαν μιᾶς θετικῆς διὰ τὸ καθεστῶς ψυχολογίας. Αἱ διάφοροι διαδόσεις τῆς ἐποχῆς ἀπέτελεσαν μορφήν *σωπηρᾶς ἀντιπολιτευτικῆς δραστηριότητος*.

Πρέπει ὅμως νὰ διακρίνωμεν ἐδῶ δύο κατηγορίας φημῶν. Ἡ πρώτη, ὀλιγότερον ἢ περισσότερο χιουμοριστικὴ, ἀνεφέρτεο εἰς τὰς ἀφελεῖς καὶ γελοίας ἐκδηλώσεις τῆς δικτατορίας τόσον εἰς τὸν πολιτικὸν ὅσον καὶ εἰς τὸν ἐπιστημονικὸν τομέα. Διότι, πρῶτον, εἰς αὐτοὺς τοὺς τομεῖς τὸ καθεστῶς ἦτο μοναδικόν. Ὁρισμένα συνθήματα τῆς δικτατορίας μετετρέποντο εἰς εὐφυῆ λογοπαίγνια ἢ εἰς θεατρικοὺς διαλόγους. Μία εὐφρεσιᾶτι ἐξ ἄλλου ἀνεκδοτολογικὴ δραστηριότης ἐκράτει εἰς τὴν ἐπικαιρότητα τὰς καθημερινὰς ἀδεξιότητας εἰς κάθε τομέα. Ἡ δευτέρα κατηγορία φημῶν εἶχε χαρακτῆρα σαφῶς πληροφοριακὸν καὶ ἀνεφέρτεο κυρίως εἰς τὰ διάφορα οἰκονομικά, δημοσιονομικά καὶ διοικητικά

σκάνδαλα, καθὼς καὶ εἰς τὰς γελοιοποιήσεις τοῦ καθεστῶτος εἰς τὸν διεθνή χῶρον. Ἦτο κυρίως αὕτη ἡ κατηγορία «φημῶν», ἡ ὁποία ἀπέκλειε, κατὰ συστηματικὸν τρόπον, κάθε προσπάθειαν τῶν συνταγματαρχῶν διὰ ψυχολογικὴν καὶ κοινωνικὴν νομιμοποίησιν (legitimation). Καὶ τοῦτο, διότι ἡ πρώτη κατηγορία φημῶν, ἂν καὶ ἐτροφοδοτεῖ κάθε προσπάθειαν διακομωδῆσεως τοῦ καθεστῶτος, ἀπὸ μίαν ἄλλην πλευρὰν συνέβαλλεν εἰς μίαν—ἐυεργετικὴν διὰ τὸ καθεστῶς—ἐκτονωτικὴν κάθαρσιν. Αἱ ἀρχαὶ ἐφαίνοντο τελικῶς νὰ ἀνέχονται τὰς φήμας αὐτὰς πιστεύουσαι ὅτι ἡ ἱκανοποίησις ἡ ὁποία προσεφέρετο ἐματὰίωνεν ἢ παρωχέτευσεν τὴν ἐπαναστατικὴν διάθεσιν (déviation anti-révolutionnaire).

VI. Ὀλιστικὴ πολιτικὴ ἐπικοινωνία καὶ κυβερνητικὴ-συστημικὴ προσέγγισις

1. Βασικὴ ὑπόθεσις

Τὸ δοκίμιον αὐτὸ θὰ τελειώσῃ μὲ τὴν συνοπτικὴν ἐξέτασιν τῆς ὀλιστικῆς πολιτικῆς ἐπικοινωνίας. Θὰ προσπαθήσωμεν δηλαδὴ νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν ἐπικοινωνιακὴν διαδικοσιᾶν ὄχι πλὴν εἰς μικροπολιτικά ἐπίπεδα, ἀλλὰ εἰς τὸ μακροπολιτικὸν ἐπίπεδον τοῦ συνόλου τοῦ πολιτικοῦ συστήματος.

Ἡ βασικὴ ὑπόθεσις εἶναι ὅτι κανένα πολιτικὸν σύστημα δὲν δύναται νὰ ἐπιβιώσῃ ἂν δὲν ἔχῃ τὴν ἱκανότητα νὰ προσαρμόζεται εἰς ἓνα διαρκῶς μεταβαλλόμενον περιβάλλον. Ἡ προσαρμογὴ αὕτη δὲν εἶναι ἐφικτὴ παρὰ εἰς τὸ μέτρον εἰς τὸ ὁποῖον τὸ πολιτικὸν σύστημα πληροφορεῖται δι' ὅτι συμβαίνει εἰς αὐτὸ τὸ ἴδιο καὶ εἰς τὸ περιβάλλον του. Διότι μόνον κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸ πολιτικὸν σύστημα ἠμπορεῖ νὰ προβῆναι εἰς τὰς ἀναγκαίας διορθωτικὰς ἐνεργείας. Ἐχει, συνεπῶς, ἀνάγκη ὄχι μόνον ἀπὸ πληροφορίας ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἐπαρκῆ ἀριθμὸν διαύλων ὥστε αἰ πληροφοροῖται νὰ διαβιβάζωνται εἰς αὐτὸ. Μία θεώρησις αὐτοῦ τοῦ εἴδους προϋποθέτει τὴν χρησιμοποίησιν τῆς πληροφοριακῆς «ἀνατροφοδοτήσεως», ἡ ὁποία βασίζεται εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς «δευτέρας κυβερνητικῆς» (second cybernetic)¹ καθὼς καὶ τῆς «συστημικῆς» προσεγγίσεως (systems ἢ systemic approach).

Ἡ πρώτη ὀλοκληρωμένη προσπάθεια διὰ μίαν συστημικὴν πληροφοριακὴν μοντελοποίησιν τῆς πολιτικῆς ζωῆς ὀφείλεται εἰς τὸν D. Easton, τοῦ ὁποῖου αἱ ἐργασίαι εἶναι ἤδη γνωσταί. Μεταξὺ ὅμως τοῦ 1953 καὶ τοῦ 1965, χρονικὸν διάστημα κατὰ τὸ ὅποῖον τὰ μοντέλα τῶν D. Easton καὶ G. Almond ἔλαβον τὴν ὀριστικὴν τῶν διαμορφώσεων, ὁ K. Deutsch προτείνει ἓνα σύνολον ἐπικοινωνιακῶν

1. Διὰ τὴν ἐννοιαν τῆς «δευτέρας κυβερνητικῆς», βλ. Maruyama: «The Second Cybernetics: Deviation-Amplifying Mutual Causal Processes» εἰς *American Scientist* 51 (1963), σ. 164-179.

κατηγοριών, αί όποιαί άπετέλεσαν κοινήν βάσιν δι' οίανδήποτε μοντελοποίησιν τόσον έπι θεμάτων έσωτερικής, όσον και διεθνούς πολιτικής έπικοινωνίας.

2. Τεχνική έπιστημολογική σύμβασις

Τό μοντέλο του Κ. Deutsch σχηματίζεται από όρισμένες έννοιολογικές κατηγορίας, αί όποιαί προέρχονται, μεταφορικά, από την λειτουργίαν μιάς άντιεραπορικής ήλεκτρονικής συσκευής με ίδιόν της σύστημα διεύθυνσεως (process of steering).¹ Είς μίαν προσπάθειαν αναλυτικής παρουσιάσεως αί «προτάσεις» από τας όποίας στοιχειοθετείται τό μοντέλο είναι αί έξής:

- α) Μία άντιεραπορική ήλεκτρονική συσκευή σκοπεύει ένα ή περισσοτέρους στόχους (goal), όπως άκριβώς μία κυβέρνησις σκοπεύει όρισμένους στόχους.
- β) Ό στόχος εδρίσκειται έκτός της συσκευής, όπως άκριβώς οί στόχοι της κυβερνήσεως εδρίσκονται έκτός αυτής (The goal situation sought is outside).²
- γ) Η συσκευή δέν είναι άπομονωμένη,³ αλλά λειτουργεί είς όρισμένον χωροχρονικόν δυναμικόν περιβάλλον, όπως άκριβώς και τό πολιτικόν σύστημα έχει τό ίδιόν του κοινωνικόν περιβάλλον, τό όποιον του δημιουργεί προβλήματα και ή ικανοποίησις των όποιών είναι ό σκοπός του.
- δ) Η λειτουργία της συσκευής εξαρτάται από μίαν διαρκή λήψιν πληροφοριών⁴ είς ότι άφορά είς την «συμπεριφοράν» των στόχων, όπως άκριβώς και τό πολιτικόν σύστημα έχει ανάγκην να είναι πληροφορημένον διά την συμπεριφοράν του περιβάλλοντός του.
- ε) Ό στόχος είναι μεταβαλλόμενος⁵ (περισσότεροι ή όλιγότεροι στόχοι, μεταβολή θέσεως, ταχύτης, κτλ.), όπως άκριβώς είς την πολιτικήν αί άπαιτήσεις αί διατυπούμεναι από τό κοινωνικόν περιβάλλον είναι μεταβαλλόμεναι.
- στ) Ό στόχος είναι δυνατόν να «πληγή» (attain) με έμμεσον τρόπον, όπως άκριβώς και είς την πολιτικήν δυνάμεθα να ίκανοποιήσωμεν όρισμένα άπαιτήσεις με «τακτικές» κινήσεις, αί όποιαί έπιτρέπουν να άποφύγωμεν ή να παραμερίσωμεν προσωρινώς όρισμένα έμπόδια.
- ζ) Ό άπώτερος σκοπός (purpose) της συσκευής, όπως και της πολιτικής, είναι στρατηγικός.

3. Πολιτολογική εφαρμογή

Ήμποροϋμεν εύκόλως να άντιληφθώμεν ότι ή λειτουργική άποτελεσματικότης τόσον της άντιεραπορικής ήλεκτρονικής συσκευής όσον και του πολιτικού συστήματος, εξαρτώνται από την αναλογικήν σχέσιν μεταξύ όρθών και έσφαλμένων κινήσεων. Η σχέσις αυτή είναι συνάρτησις της πληροφοριακής δυνατότητος του άνιχνευτικού πληροφοριακού συστήματος, με τό όποιον κάθε σύστημα είναι προικτισμένον, ή δέ πληροφοριακή δυνατότης εξαρτάται από: α) τό πληροφοριακόν βάρος (load), β) τόν χρόνον άντιδράσεως (lag), γ) την ίσοδυναμικήν άποκατάστασιν (gain), δ) την άποστασιακήν διαφοράν (lead).

- Τό πληροφοριακόν βάρος άφορά είς την ικανότητα της άνιχνευτικής συσκευής να άφομοιώνη μεγάλον άριθμόν πληροφοριών σχετικών με την συμπεριφοράν των στόχων και τών παραμετρικών προϋποθέσεων λειτουργίας του συστήματος.⁶
- Ό χρόνος άντιδράσεως άναφέρεται είς την ποσοτικήν σχέσιν μεταξύ της λήψεως μιάς πληροφορίας και της έκτελέσεως της διορθωτικής κινήσεως είς την θέσιν της συσκευής. Η ποσοτική αυτή σχέσις είναι δυνατόν να έπιηρεασθ ή από πολλούς παράγοντας, όπως π.χ. μία καθυστέρησις είς την έρμηνείαν της πληροφορίας.⁷
- Η ίσοδυναμική άποκατάστασις είναι ή ικανότης της συσκευής να λαμβάνη νέαν θέσιν—μετά από μίαν προηγουμένην παραμετρικώς αντίθετον—έν σχέσει με μίαν άγνωστον είς αυτήν μετακίνησιν του στόχου.⁸
- Η άποστασιακή διαφορά, τέλος, είναι ή σχέσις μεταξύ της προβλέψεως διά την ένδοχομένην θέσιν του στόχου είς χρόνον α και της πραγματικής θέσεως του στόχου μετά την έκτόξευσιν.⁹

Είς περίπτωσιν κατά την όποιαν είς τας άνωτέρω συναρτήσεις δοθοϋν πολιτολογικαί τιμαί, οδηγούμεθα είς την διατύπωσιν των άκολούθων κρισίμων έρωτημάτων:

1. Ποία είναι ή έκτασις και ή συχνότης των μεταβολών επί θεμάτων έσωτερικής και έξωτερικής πολιτικής και τας όποιας ή κυβέρνησις όφείλει να άντιμετωπίση; Δηλαδή, ποίον είναι τό «load» τό όποιον βαρύνει πληροφοριακώς επί του κυβερνητικού ύποσυστήματος του πολιτικού συστήματος;
2. Ποός είναι ό αναγκαίος διά τας άρχάς χρόνος διά να λάβουν γνώσιν μιάς νέας καταστάσεως και πόσος χρόνος άπαιτείται διά την λήψιν μιάς άποφάσεως σχετικής προς την κατάστασιν αυτήν; Ποίον είναι, δηλαδή, τό «lag» μεταξύ πολιτικής

1. Κ. Deutsch: *The Nerves of Government, Models of Political Communication and Control*, The Free Press, 1963, σ. 82.

2. Ibid., σ. 186.

3. Ibid., σ. 186.

4. Ibid., σ. 186-187.

5. Ibid., σ. 187, 195-199 και 253.

6. Ibid., σ. 187.

7. Ibid., σ. 187-188.

8. Ibid., σ. 188.

9. Ibid., σ. 189.

πληροφορίας καὶ ἐκτελέσεως τῆς ἀντιστοίχου πολιτικῆς ἀποφάσεως;

3. Ποία εἶναι ἡ ταχύτης καὶ ἡ σπουδαιότης τῆς ἀντιδράσεως ἐνὸς πολιτικοῦ συστήματος εἰς νέας καταστάσεις εἰς τρόπον ὥστε εἰς τὴν περίπτωσιν κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ σύστημα ἤθελεν εὐρεθῆ εἰς ἀντιθέτους καταστάσεις νὰ δύναται νὰ ἀντιδράσῃ ἄνευ κινδύνου ἐκτροπῆς ἀπὸ ὀρισμένην βασικὴν γραμμὴν πολιτικῆς (policy); Ποιοὶ εἶναι, δηλαδὴ, τὸ «gain», ἡ ἰσοδυναμικὴ ἀπόδοσις, τοῦ πολιτικοῦ συστήματος; Εἶναι προφανές ὅτι τὰ αὐταρχικὰ καθεστώτα, ὀλιγότερον ἐλεγχόμενα ἀπὸ τὴν ἄποψιν τῆς πολιτικῆς γραμμῆς, ἔχουν μεγαλότεραν δυνατότητα ἐλιγμών, ἐνὸς τὰ δημοκρατικὰ—ἐντὺχως—δὲν ἐπιτρέπουν ὥστε τὸ «gain» νὰ μεταβάλλεται εἰς αὐτοσκοπὸν καὶ εἰς ἀπάνθρωπον τακτικὴν.
4. Ποία εἶναι, τέλος, ἡ ἰκανότης, τὸ «lead», μίᾳς κυβερνήσεως, νὰ προβλέψῃ τὴν διατύπωσιν νέων ἀπαιτήσεων εἰς τρόπον ὥστε νὰ προετοιμάζεται προτοῦ αἱ ἀνωτέρω ἀπαιτήσεις ἀπειλήσουν τὸ σύστημα;

4. Λειτουργικὴ παθολογία καὶ ἐξελικτικὴ πολιτικὴ τυπολογία

Εἶναι προφανές ὅτι ἡ κανονικὴ λειτουργία ἐνὸς καθεστώτος ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὰς ἀπάντησεις αἱ ὁποῖαι δίδονται εἰς τὰς ἀνωτέρω ἐρωτήσεις καὶ διὰ κάθε συγκεκριμένην περίπτωσιν. Ἡ πραγματικὴ σχέση μεταξύ τοῦ «load», τοῦ «lag», τοῦ «gain» καὶ τοῦ «lead», προσδιορίζει τὴν κατάστασιν εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκειται ἕνα πολιτικὸν σύστημα καὶ εἶναι ἀποκαλυπτικὴ τῆς ἰκανότητός του νὰ προσαρμώζεται εἰς τὸ κοινωνικὸν του περιβάλλον.

Συνεπῶς, ἡ ἐπιβίωσις ἐνὸς πολιτικοῦ συστήματος εἶναι δυνατόν νὰ ἀπειληθῇ ἀπὸ τὰς διαφόρους περιπλοκάς, βλάβας καὶ ἐλλείψεις, αἱ ὁποῖαι δυνατόν νὰ ἐμφανισθοῦν κατὰ τὴν λειτουργίαν του. Μὲ τὴν πρόθεσιν πάντοτε νὰ δώσωμεν μίᾳ περίληψιν τῶν ὄσων ὁ K. Deutsch θεωρεῖ ὡς αἰτίαι μειώσεως τῆς βιωσιμότητος ἐνὸς πολιτικοῦ συστήματος, διακρίνομεν πέντε, κυρίως, λόγους οἱ ὅποιοι εἶναι δυνατόν νὰ τὸ ἀπειλήσουν:

α) Ἐξορυσιαστικὴ ἐκτροπὴ, ἡ ὁποία συνίσταται εἰς τὴν ἐπιμονὴν ἐνὸς πολιτικοῦ συστήματος νὰ θέλῃ νὰ ἐπιβιώῃ μὲσφ μίᾳ καταστρεπτικῆς διαχειρίσεως τῶν κοινωνικῶν καὶ ὑλικῶν πηγῶν ἐνεργείας.¹

β) Ἐπικοινωνιακὴ ἀβεβαιότης, ἡ ὁποία ἀναφέρεται εἰς τὴν ἀδυναμίαν τοῦ συστήματος νὰ λαμβάνῃ πληροφορίας δι' αὐτὸ τὸ ἴδιο καθὼς καὶ διὰ τὸ περιβάλλον του.²

γ) Προβλεπτικὴ ἀδυναμία, ἡ ὁποία συνίσταται εἰς τὴν ἀνικανότητα τοῦ συστήματος νὰ προσανατολίξῃ τὴν συμπεριφορὰν του μὲ βάσιν τὴν ἀποκτηθεῖσαν πεῖραν. Ἡ ἰκανότης προβλέψεως εἶναι δυνατόν, ἐξ ἄλλου, νὰ ἐπηρεασθῇ ἀπὸ πιθανὰς βλάβας εἰς τὸ ἐπικοινωνιακὸν σύστημα.³

δ) Ἐλλειψις συντονιστικῆς ἰκανότητος καὶ ἐλέγχου συμπεριφορᾶς ὥστε ἡ τελευταία νὰ μεταβάλλεται ἐγκαίρως καὶ μὲ ἀκρίβειαν ἐν σχέσει πρὸς τοὺς τακτικοὺς ἢ στρατηγικοὺς ἐπιδιωκόμενους σκοποὺς.⁴

ε) Ἐλλειψις προσαρμοστικῆς ἰκανότητος, ἡ ὁποία δυνατόν νὰ ἀφορᾷ εἴτε εἰς μίαν δευτερεύουσαν εἴτε εἰς μίαν ριζικὴν ἀναδιάρθρωσιν τῆς στρατηγικῆς τοῦ συστήματος.⁵

Ὁ K. Deutsch θεωρεῖ ὅτι ἡ ἐπιβίωσις ἐνὸς πολιτικοῦ συστήματος εἶναι μίᾳ φυσιολογικῆ κανονικῆ διαδικασίας. Ἐξ ἄλλου, ἡ ἔκτασις τῆς σημασίας, τὴν ὁποίαν δίδει εἰς τὴν προσαρμοστικὴν ἰκανότητα τοῦ συστήματος ἀποκλείει τὴν δυνατότητα νὰ θεωρηθῇ ἡ ἀνάλυσις τὴν ὁποίαν προτείνει ὡς ὑποχρεωτικῶς «συντηρητικὴ» καί, συνεπῶς, ἰδεολογικῶς ἐξυπηρετικὴ δι' ὀρισμένην κατάστασιν πραγμάτων. Μὲ βάσιν τὰς ἀνωτέρω πέντε ἀδυναμίας ἢ διαταράξεις, αἱ ὁποῖαι εἶναι δυνατόν νὰ ἐμφανισθοῦν εἰς τὴν λειτουργίαν τῶν πολιτικῶν συστημάτων, δυνάμεθα νὰ προτεινομεν τὴν ἀκόλουθον τυπολογικὴν ταξινόμησιν⁶ «ἐξελικτικοῦ» χαρακτῆρος:

1. *Αὐτοκαταστρεφόμενα* πολιτικὰ συστήματα. Πρόκειται δι' ἕκείνα τὰ ὁποῖα ἐξαφανίζονται ἀκόμη καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν κατὰ τὴν ὁποίαν εὐρίσκονται ἐντὸς εὐνοϊκῶν συνθηκῶν.
2. *Μὴ βιώσιμα* πολιτικὰ συστήματα. Πρόκειται διὰ πολιτικὰ συστήματα τὰ ὁποῖα δὲν δύναται νὰ ἐπιβιώσουν ἐκτὸς τοῦ ἰδίου τῶν κοινωνικοῦ περιβάλλοντος.
3. *Βιώσιμα* πολιτικὰ συστήματα. Πρόκειται διὰ συστήματα τὰ ὁποῖα διατηροῦν τὴν ἀρχικὴν τῶν πιθανότητα νὰ ἐπιβιώσουν καθ' ὅσον εἶναι ἰκανὰ νὰ ἀντιμετωπίζον ἕνα ἀριθμὸν περιορισμένων μεταβολῶν, αἱ ὁποῖαι πραγματοποιοῦνται εἰς τὸ περιβάλλον τῶν.
4. *Αὐτοαναπτυσσόμενα* πολιτικὰ συστήματα. Ἡ κατηγορία αὕτη περιλαμβάνει ἕκείνα μόνον τὰ συστήματα, τὰ ὁποῖα εἶναι ἰκανὰ νὰ ἀντιμετωπίζον συνθήκας ἐξαιρετικῶς κρισίμου καὶ νὰ ἐπιβιώσουν εἰς περιβάλλοντα σαφῶς ἐχθρικά.

3. Ibid., σ. 222, 224 καὶ 229-230.

4. Ibid., σ. 222, 224 καὶ 225.

5. Ibid., σ. 222, 224, 226 καὶ 227.

6. Ibid., σ. 249.

1. Ibid., σ. 221 καὶ 232.

2. Ibid., σ. 222 καὶ 224.

ΕΠΙΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

- G. Almond - J. Coleman: *The Politics, of the Developing Areas*, Princeton Univ. Press, 1960.
- G. Almond - B. Powell: *Comparative Politics*, Little Brown, 1966.
- G. Almond - S. Verba: *The Civic Culture*, Little Brown, 1966.
- G. J. Appia - B. Cassen: *Presse, radio et télévision en Grande-Bretagne*, A. Colin, 1969.
- A. Barker-M. Rush: *The Members of Parliament and His Information*, London, 1970.
- J. Bensman - B. Roseberg: *Mass, Class and Bureaucracy*, Prentice-Hall, 1963.
- J. Blondel: *An Introduction to Comparative Government*, Weiddenfeld Nicolson, 1969, σσ. 223-243.
- J. Blumler - D. Mc Quail: *Television in Politics—Its Uses and Influence*, Faber and Faber, 1968.
- R. Cayrol: *La presse écrite et audiovisuelle* Thémis, PUF, 1973.
- J. Cazenueve: *Les pouvoirs de la télévision*, Gallimard (Idées), 1970.
- J. Gazeneuve: *Sociologie de la Radio-Télévision*, PUF, 1970.
- M. Charlot: *La persuasion politique*, A. Colin, 1970.
- E. W. Chester: *Radio Television and American Politics*, Sheed and Ward, 1969.
- J. M. Cotteret: *Le vocabulaire de général de Gaulle*, A. Colin, 1969.
- J. M. Cotteret: *Gouvernants et gouvernés*, PUF (SUP), 1973.
- K. Deutsch: *Nationalism and Social Communication. An Enquiry into the Foundations of Nationality*, Wiley, 1953.
- K. Deutsch: *The Nerves of Government, Models of Political Communication and Control*, The Free Press, 1963.
- M. Duverger: *Janus, les deux faces de l'Occident*, Fayard, 1972.
- D. Easton: *A System Analysis of Political Life*, Wiley, 1965.
- R. Fagen: *Politics and Communication*, Little Brown, 1966.
- I. S. Foladare: «The Effect of Neighborhood on Voting Behavior» εἰς *Political Science Quarterly*, 1968 (4).
- E. Katz: «The Two-step Flow of Communication: An Up-to-date Report on an Hypothesis», εἰς *Public Opinion Quarterly*, 1957 (21).
- E. Katz-P. Lazarsfeld: *Personal Influence: The Part Played by People in the Flow of Mass Communication*, Glencoe, 1955.
- R. Lang - G. Lang: *Politics and Television*, Quadrangle Books, 1958.
- H. Lasswell: *The Comparative Study of Symbols, An Introduction* Stanford Univ. Press, 1964.
- P. F. Lazarsfeld-B. Berelson καὶ H. Gaudet: *The People Choice: How the Voter Makes up His Mind in a Presidential Election Campaign*, Columbia Univ. Press, 1948.
- H. Lefebvre: *Le langage et la société*: Gallimard (Idées), 1966.
- M. Mac Luhan: *Pour comprendre les média*, Mame-Seuil, 1968.
- M. Mac Luhan: *La Galaxie Gutenberg*, Mame, 1972.
- A.-J. D. Métaxas: *Approche systématique et processus politique*, Thèse, Aix-en-Provence, 1972.
- G. Mounin: *Introduction à la sémiologie*, Minuit, 1971.
- L. Pye: *Communication and Political Development*, Princeton Univ. Press, 1963.
- D. Riesman: *La foule solitaire*, Arthaud, 1964.
- B. Rubin: *Political Television*, Belmont Woodworth, 1967.
- M. Rush - P. Althoff: *An Introduction to Political Sociology*, Nelson's University Press, 1971.
- L. Schatzman - A. Strauss: «Social Class and Models of Communication» εἰς *American J. of Sociology*, 1955 (19) σ.σ. 329-338.
- R.G. Schwartzberg: *Sociologie politique*, Montchrestien, 1971.
- I. de Sola Pool: «Political Communication», εἰς *Int. En cycl. of Social Sciences*, 1968.
- J. Trenaman - D. Mcquail: *Television and the Political Image*, Methul, 1961.
- M. Walzer: «On the Role of Symbolism in Political Thought» εἰς *Political Science Quarterly*, 1927 (2), 191-204.